

OSMANLI YURDU OLAN BOSNA HERSEK'TE XIX. YÜZYILDAKİ SİYASÎ OLAYLAR

ZAFER GÖLEN*

Giriş

Boşnaklar¹ Osmanlı Fethi'nin ardından başlayan İslâmlaşmayla birlikte Osmanlı yönetiminin en sadık müttetikleri haline gelmişlerdir². İttifak, tüm Osmanlı yönetimi boyunca aralıksız devam etmiştir. Bu durumun en güzel örneklerini XX. yüzyıl başlarında Avusturya'nın Bosna'yı ilhâk tehlikesine karşı, Osmanlı Mebusan Meclisi'ne verilen dilekçelerde görmek mümkündür. Dilekçelerde, Boşnaklar'ın Osmanlı yönetimine ne kadar sadık oldukları özellikle vurgulanmıştı. Meselâ bunlardan birinde, "*Devlet-i Osmâniyyemizin şân ve şevketini müdafaa yolunda bir iki şehid virmemiş olan bir Boşnak evi, bir kulübesi bulunamaz. Bosna Hersek Müslümanları'nın sâha-i sadâkat ve hamâsetde ibrâz itmiş oldukları bunca hidemâtı kâmilten zikir ve ta'dât itmek fikrinde değiliz. Çünkü Bosna Hersek Müslümanları'nın beşyüz seneden berü varlarını yoklarını Devlet-i Osmâniyye'nin selâmet ve saâdeti uğrunda fedâya âmâde bulduklarını tarihimize az çok vukûfu olanlarca ranâ-i ma'lûm ve bâ-husûs şu sözlerimiz anâsır-ı asliyyesinden bulunduğumuz Millet-i Necîbe-i Osmâniyye'ye tevcih edilmiş bir hitâb olduğundan buna lüzûm bile görmeyiz; tafsîlâta girişmek istemeyiz. Çünkü Bosna Hersekliler'in Devlet-i Osmâniyye'ye canları, kanlarıyla virgû virmiş, Bosna Hersek'in devlete Sokollular, Cezzarlar, Herseklî Ahmet Paşalar ve onlar değerinde*

* Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

¹ Boşnak kelimesi, Bosna'daki Müslümanları etnik unsur olarak tanımlayan bir ifadedir. Tüm dünyada Boşnak denilince Bosna'da yaşayan diğer etnik gruplar değil, sadece Müslümanlar akla gelmektedir. Bakınız, Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Çeviren: Hayati Torun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.15-16; Noel Malcolm, *Bosna*, Çeviren: Aşkın Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999, s.242; Rusmir Mahmutćehajić, *Benim Güzel Bosnam Gelenek ve Birlikte Yaşam*, Çeviren: Zeynep Özbek, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004, s.45; Branislav Djurdjev, "Bosna Hersek", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul, 1992, s.297-298.

² Babuna, Bosnalı Müslümanları Bosna Hersek'te devleti omuzlayan unsur olarak niteler. Bakınız, Babuna, *a.g.e.*, s.15; Aradan geçen bunca zamana rağmen, 2001'de Bursa'da bir konferansa katılan Boşnak akademisyen bölge halkından sıklıkla "*Türk-Boşnak*" olarak bahsederken konuşmasının sonunda, "*Bosna Hersek deyim yerindeyse her şeyiyle Türk olan bir ülkedir.*" cümlesini kullanmakta bir sakınca görmemiştir. Bakınız, Kazım Hacımeçliç, "Bosna'daki Türk Varlığı", *Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Dünyü-Bugünü-Yarını Uluslararası Sempozyum (26-28 Ekim 2001)*, Yayıncı Hazırlayan: Hasan Basri Öcalan, Bursa: Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü, 2002, s.187-190.

daha nice kumandanlar, meşâhîr-i ricâl-i hükümet ve fuzulâ yetiştirmiş olduğunu bilmeyecek bir Osmanlı tasavvur idilemez.”³ tarzında sözlerle Osmanlı idaresinin Boşnaklar için ne anlam ifade ettiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Boşnaklar’ın Müslümanlaşması ve her konuda Osmanlı idaresini desteklemeleri, onları merkezî idare nezdinde ayrıcalıklı bir konuma yükseltmiştir⁴. Ayrıcalıkların başında, Osmanlı fethi öncesinde Bosnalı beylerin sahip olduğu “*başına*” adı verilen büyük çiftliklere fetihten sonra da doku-nulmaması gelir⁵. Diğer bir ayrıcalık ise tımar dağıtımıyla ilgilidir. 1593’de gerçekleşen Sisak Savaşı’ndaki acı tecrübe sebebiyle Bosna tımarları ocaklık addedilmiş⁶, bir ayrıcalık olarak babadan oğula geçmesine izin verilmiştir. Sipahiler zamanla kendi dirlikleri dışına taşarak çevrelerindeki toprakları da dirliklerine dâhil etmişlerdi. Devlet de onların savaş zamanlarındaki gösterdikleri fedakârlıkları dikkate alarak⁷, kanunların hilâfına gerçekleşen bu yapılanmaya ses çıkarmamıştı. Bosnalı Müslümanlar’a tanınan bir diğer ayrıcalık ise vergi muafiyetiydi. Vergi muafiyeti en az toprak sahipliği kadar önemliydi. Çünkü Bosna’da vergi vermemek imtiyazlı olmanın en bariz göstergesiydi. Müslümanlar kendilerinden vergi alınmamasını devlet naza-

³ *Bosna Hersek Ahâl-i İslâmiyesi Tarafından Meclis-i Meb’ûsân-ı Osmanîye Takdim Olunan Lâyihadır*, Dersaadet: Rüşen Matbaası, 1324, s.3-4.

⁴ XX. yüzyılda Bosna’nın adının geçtiği çoğu resmî belgede bölgenin özel konumuna atuf yapılmıştır. Örnek için bakınız, “*Bosna Eyâleti mevki ve ahâlîce mahâll-i sairere mümâsil olmayup istihsâl-i hüsn-i idâre ve zâbitası.*”, B.O.A. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *İ.D. (İrade Dahiliye)*, nr (numara):449, 17 Muharrem 1256/21 Mart 1840 tarihli arz tezkiresi; “*Bosna Eyâleti’nin meydanda olan ehemmiyet-i mevkiyesi.*”, B.O.A., *İ.D.*, nr:10326, 15 Safer 1256/18 Nisan 1840 tarihli arz tezkiresi.

⁵ Avdo Suçesko, “Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Halklarının Tarihindeki Bazı Ayrıcalık Nitelikler”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, s.1169-1178; Ciro Truhelka, “Bosna’da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Çeviren: Cemal Köprülü, C.I, İstanbul, 1931, s.57-61; Vanni Cappelli, “The Bosnian Question and the Great Powers”, *Mediterranean Quarterly*, Winter 1997, s.97.

⁶ 1592’de Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa, Bosna’nın kuzey sınırına bir sefer düzenleyerek Hrastoviçe, Gora ve Bihke’yi fethetmişti. Bunun üzerine ertesi yıl Avusturya bölgesine bir sefer düzenlenmiş, sefer sırasında İstanbul’dan yardım alamayan Bosna Beylerbeyi 30.000’e yaklaşan bir kuvvetle Avusturya ordusuna saldırmış, ancak yenilmiştir. Savaşta yaklaşık 18.000 kişi ile birlikte Beylerbeyi Telli Hasan Paşa da şehit olmuştur. Savaş süresince Bosnalı sipahiler çok yararlılık göstermişler, bir o kadar da zayıf vermişlerdir. Bakınız, Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s.286, 288, 320-321; Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi*, C. II, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283, s.124-129; Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Hazırlayan: Mümin Çevik-Erol Kılıç, C.IV, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993, s.208-213.

⁷ Deli Petro’ya karşı gerçekleşen Prut Savaşı’na Bosnalı 1.553 sipahi katılmıştı. Bakınız, Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, C.I, Çeviren: İhsan Durdu-Haşim Koç-Gülçin Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s.97.Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.39, 128, 152. Yine 1723-1727 Osmanlı-İran Savaşları esnasında Bosna’dan 5.200 kişi savaşa katılmış, bunlardan sadece 500’ü geri dönmüştür. Bakınız, Jelavich, *Balkan Tarihi*, C.I, s.99.

rındaki özel konumlarının kanıtı olarak görüyorlardı. Ayrıcalıklar Boşnaklar'a maddî fayda sağlamaktaydı, ama daha önemlisi kendilerini özel hissettiriyordu. Bu durum onların kendilerini diğer milletlerden üstün görmelerine neden olmuştu. Müslümanlar, ayrıcalıklı konumlarından çok memnundular. Ancak, onların özel konumları birçok tehlikeyi de beraberinde getirmiştir. Çevrelerindeki diğer milletler, onları hem kıskançlık, hem de nefretle izlemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde ne kıskançlık, ne de nefret Boşnaklar için üstesinden gelinemeyecek bir mesele olmamıştı. Ne var ki devletin zayıflamasıyla birlikte, gayrimüslimlerin biriktirdiği kin ve garez ortaya çıkmıştır.

II. Viyana Kuşatması'nı (1683) izleyen yıllarda, Bosna'da ciddi bir tahribat yaşanmıştır. Savaş yıllarında yaşanan vahşet Boşnaklar'a gelecekte kendilerini neyin beklediğine dair bir ipucu vermiştir. Yıkımdan Banaluka, İzvornik ve Saraybosna gibi büyük şehirler de nasibini almıştır. Meselâ 1688'de gerçekleşen olaylar sırasında Avusturya'nın gönderdiği çeteler, bir iki günde Banaluka'daki insanların yarısını öldürüp kenti tahrip etmişlerdir. Avusturyalılar çekildiklerinde, yanmış yıkılmış bir Banaluka bırakmışlardır. Avusturya Başkomutanı Prens Öjen de Ekim 1697'de koruması olmayan Saraybosna'ya kadar ilerleyip, şehri 120 camisiyle beraber yakmıştır. Öjen, Saraybosna'yı nasıl yaktığını günlüğüne şu cümlelerle aktarmıştır: "23 Ekim günü, askerî birlikleri kente doğrudan hâkim olan bir tepenin üzerinde geniş bir cepheye yerleştirdim. Bu noktadan, kenti yağmalamak üzere müfrezeler gönderdim. Türkler, en iyi şeyleri çoktan emniyet altına almışlardı, fakat yine de her çeşit maldan çok sayıda kalmıştı geriye. Akşama doğru, kent yanmaya başladı. Kent, bayağı geniş ve oldukça açık; iyi durumda olan 120 adet camisi var. 24 Ekim günü, Saraybosna'da kaldım. Kenti ve kent çevresindeki bütün alanı ateşe verdik. Düşmanın peşine düşen hücum birliğimiz, çok sayıda Türk'ü öldürdükten sonra, yanlarında birçok kadın, çocuk ve ganimet getirdi."⁸ Saraybosna'nın yakılması yöre halkının kalbinde derin yaralar açmış, türkü ve ağıtlara konu olmuştur⁹. Bir Boşnak türküsünde Saraybosna'da yaşananlar şöyle anlatılır¹⁰:

⁸ Malcolm, *a.g.e.*, s.150-151.

⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, "1686 ve 1697'de Yakılan Budin ve Bosna-Saray Ağıtları", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı:289, İstanbul, 1974, s.7150; Hamdi Hasan, *Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s.23-27, 123-127; Rıdvan Canım, *Mostar'dan Tiflis'e Gezi Notları*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002, s.168-169.

¹⁰ Hasan, *a.g.e.*, s.126-127.

*"Nice bin Mushafklar hisabsız kaldı
Gözlerinden kanlı yaşlar akıtdı
Niceleri esir idüp düketdi
Geldi yakdı güzel şeh-i Seray'ı*

*Yüzün göstermeyen ay ü güneşe
Gütdi güzel kızlar krala peşkeşe
Kimse bilmez ne haller gelür başa
Geldi yakdı güzel şeh-i Seray'ı*

*Ah Saray'ın yası yası yolları
Hem içinde huri gezen kızları
Bakın şimdi bunların bu halleri
Geldi yakdı güzel şeh-i Seray'ı "*

Öjen, 20 gün sonra Osmanlı kuvvetlerinin yardıma gelmesi üzerine Saraybosna'yı boşaltmıştır¹¹. Ancak, Boşnaklar Saraybosna felâketini hiç unutmamışlardır. Bu yüzden ilerleyen tarihlerde bir daha aynı şeyleri yaşamamak için, gerekirse devlete karşı gelmek de dâhil, her yolu denemişlerdir.

1699'da Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Bosna'da yeni bir kargaşa dönemi başlamıştır. Çünkü, antlaşma sonrasında Bosna, Avusturya ile sınır olmuş; kaybedilen topraklarda yaşayan Müslümanlar'ın iç bölgelere göçü başlamıştır. Macaristan, Slovenya, Lika ve Dalmaçya'da yaşayan 130.000 Müslüman Bosna topraklarına sığınmıştır¹². 1718 Pasarofça Antlaşması ile Sava'nın kuzeyindeki bütün arazi Avusturya'ya verilince Bosna iyice Avusturya Devleti tarafından kuşatılmıştır. 1736'da Osmanlı Devleti Ruslar'a karşı savaş ilân edince, Avusturya da Rusya'nın müttefiki olarak Osmanlı Devleti'ne saldırmıştır. Avusturyalılar, Osmanlı ordusunu oyalamak için 12 Temmuz 1737'de Bosna, Sırbistan ve Eflâk'a üç büyük ordu sevk etmişlerdi. Avusturyalılar harekâtın başında bazı başarılar kazanmışlar, önemli bir kale olan Niş'i 27 Temmuz'da ele geçirmeyi başarmışlar, Banaluka'yı muhasara altına almışlardı. Bunun üzerine, Bosna Valisi eski

¹¹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.III, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961, s.482; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimâri Eserleri: Yugoslavya*, C.II, 3. Kitap, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1981, s.12-13; Ivan Lovrenović, *Bosnia A Cultural History*, London: Saqi Books, 2001, s.98-101, 130.

¹² Enes Pelidiya, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Bosna'daki Toplu Göç Hareketleri", *Çevren*, C.XVI, Sayı:72, 1989, s.31-34.

Vezîriazam Hekimoğlu Ali Paşa derhal Avusturya ordusu üzerine yürümüş ve kaleyi kurtarmıştır. Ali Paşa, 4 Ağustos 1737'de gerçekleşen Banaluka Savaşı'nda Avusturya ordusunu kesin bir yenilgiye uğratmıştır. Maneviyatı bozulan Avusturyalılar, Banaluka Savaşı'nı izleyen günlerde ard arda yenilgiler alarak Bosna ve Sırbistan'dan çekilmek zorunda kalmışlardır. Nihayet, 1739'da Osmanlılar ile Avusturyalılar arasında imzalanan Belgrad Antlaşması ile Avusturya, Furjon Kalesi hariç Pasarofça Antlaşması'nda aldığı bütün yerleri geri vermek zorunda kalmıştır¹³. Fakat tehlike, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nı izleyen yıllarda bu kez daha ideolojik ve sinsice ortaya çıkmıştır.

Kaynarca Antlaşması ile Ruslar, Osmanlı tebaası Ortodokslar'ın hâmilîğini üstlenmiştir. Bu gelişmeye güvenen Sırp, Karadağ ve Bulgarlar, Osmanlı idaresine hoşnutsuzluklarını gösteren hareketlere girişmişlerdir. Tüm bu gelişmeler karşısında, Ortodokslarla iç içe oturan, Sırp ve Karadağlılarla sarılmış bir coğrafyada yaşayan Boşnaklar'da, ciddi ve bilinçli bir savunma refleksi gelişmiştir. Boşnaklar kaygılanmakta haklıydılar. Çünkü her gün Bosna'nın işgâlinde bahsedilen haberler duyuyorlardı. Meselâ 1783'de Avusturya ve Rus İmparatorları'nın Bosna'nın paylaşımı konusunda anlaşığı, hatta bölgeyi işgâl için bir takım hazırlıklar yaptıkları haberleri yayılmıştı¹⁴. 1784'de bu kez bazı yabancı gazeteler, Hırvatistan sınırında yer alan Bosna arazisinin bir kısmının Avusturya'ya verildiğini yazmıştı¹⁵. Bu ve benzeri haberler toplumu çok geriyordu ve bu gerginlikten de en fazla Osmanlı-Boşnak ilişkileri etkileniyordu. Aynı tarihlerde Boşnaklar'da katı bir muhafazakârlık gelişirken, Osmanlı Devleti ıslahat çağına giriyordu. Islahatın gereği olarak hükümet Bosna'da herhangi bir düzenlemeye gittiğinde, Boşnaklar bu düzenlemelerin kimin işine daha çok yarayacağını veya kendi otoritelerinden neler kaybettireceğini düşünmeye başladılar. Daha doğrusu onlar, İstanbul'un ıslahat adı altında Bosna'ya gönderdiği emirlerin çoğunlukla Hıristiyanlar'ın işine yaradığına ve Müslümanlar'ın gücünü zayıflattığına, hatta bizzat İstanbul'un otoritesini yok ettiği kanaatinde idiler. Bu

¹³ Hekimoğlu Ali Paşa'nın Avusturya ile mücadelesi için bakınız, Ömer Bosnavî, *Bosna Tarihi*, Hazırlayan: Kâmil Su, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s.40-79; Sâmî, Şâkir, Subhî, *Subhî Tarihi*, İstanbul, 1198, varak:102-110; Michael Robert Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Leiden-New York-Köln: Brill, 1997, s.1-39; İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961, s.25-26; Lovrenović, a.g.e., s.102; Hasan, a.g.e., s.103-106, 114-121; Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870 an Empire Besieged*, London: Pearson Longman, 2007, s.110-111.

¹⁴ B.O.A., H.H. (*Hatt-ı Hümayûn*), nr:799, 29 Zilhicce 1197/25 Kasım 1783; nr:337-B, 5 Muharrem 1198/30 Kasım 1783.

¹⁵ B.O.A., H.H., nr:1262-E, 16 Ramazan 1198/3 Ağustos 1784.

yüzden, XIX. yüzyıl başlarından itibaren, İstanbul'dan gelen emirleri dinlememeye başladılar. İstanbul ise devletin içinde bulunduğu güç şartlara rağmen, Boşnaklar'ı kayırdığına ve onlara yeterli müsamahayı tanıdığına inanmaktaydı. Sonuçta, karşılıklı anlaşılama durumu, XIX. yüzyılda vukubulan birçok çatışma ile sonuçlanacaktır.

A- III. SELİM DÖNEMİ

III. Selim'in tahta çıkmasıyla, özellikle teknik ve askerî sahada ıslahat yapılmaya başlanmıştır. Fakat, onun döneminde, merkezdeki reformların Bosna üzerinde doğrudan bir etkisi olmamıştır¹⁶. Bu dönemde, Bosna'yı etkileyen gelişmeler daha ziyade dış kaynaklıdır. İlk olarak Fransız İhtilâli sonrasında yayılan "cumhuriyet" fikri Osmanlı idarecilerini hayli rahatsız etmiştir. Onlara göre, Fransa çevresindeki ülkelere cumhuriyet fikrini aşilayarak o ülkeleri parçalamak istiyordu. Meselâ, dönemin Reisülküttapları'ndan Raşid Mehmed Efendi, cumhuriyet fikrinden duyduğu rahatsızlığı şu cümlelerle ifade etmekteydi: "*Fransızlar, milletlerin hükümdarlarına olan bağlılığını yok ederek o milletleri kendi kontrolleri altına almaya çalışmakta, mevcut yönetimleri ortadan kaldırarak cumhuriyet kurma yoluna gitmektedirler. Fransa Cumhuriyeti, cumhuriyetlerin anası olarak diğer cumhuriyetlere önderlik etmektedir. Daha sonra, duruma ve zamana göre milletleri birbirlerine karşı tahrik etmekte ve çatışmalar çıkarmaktadır. Sonuçta, kendi ticaret sahasını genişletmek ve bütün ticarî konularda söz sahibi olmak istemektedirler.*"¹⁷. Gerçekten de, Napolyon Fransası, Avrupa'da uyguladığı politikayı Osmanlı Devleti için de geçerli kılmak istemektedir. Fransızlar bu maksatla Bosna ve civarındaki nüfuzlu kimselerle iletişime geçmişler, ajanlarını bölgeye göndererek yöre halkının zayıf yanlarını tespit etmişlerdir. Amaçları, bölgeye milliyetçilik tohumları ekerek, yöre halkının Osmanlı Devleti'ne isyân etmesini sağlamaktır¹⁸.

¹⁶ Djurdjev, *a.g.m.*, s.301; Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle and London: University of Washington Press, 2000, s.143; Ahmed S. Aličić, *Uredjenje Bosanskog Ejaleta Od 1789. Do 1878. Godine*, Sarajevo: Orijentalni Institut, 1983, s.17-18; Robin Okey, *Eastern Europe 1740-1985. Feudalism to Communism*, London and New York: Routledge, 2004, s.47; Lovrenović, *a.g.e.*, s.104.

¹⁷ "Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layıhanın Suretidir", 2 Receb 1212/21 Aralık 1797, *Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyâsiyye*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazma No:886, varak:2-3; Zafer Gölen, "Reisülküttap Raşid Efendi'ye Göre İhtilal Sonrasında Fransa'nın Politik Yaklaşımları", *Toplumsal Tarih*, Sayı:83, İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı, 2000, s.13.

¹⁸ Hacer Mirgül Eren Griffe, *Osmanlı'nın Hizmetkarı-Galip Ali Paşa Rızuanbegoviç-Stocevic*, Ankara: Babil Yayın Dağıtım, 2005, s.104.

İkinci tedirginlik konusu ise 1797'de Avusturya ve Fransa arasında imzalanan Kampo Formiyo Antlaşması'ndan kaynaklanmıştır¹⁹. Bu antlaşmayla Venedik Cumhuriyeti ortadan kaldırılmış, Dalmaçya Avusturya'ya bırakılmıştır. Dalmaçya'nın Avusturya'ya bırakılması Bosna için çok ciddi tehlike oluşturuyordu. Raşid Mehmed Efendi tehlikeyi şu cümlelerle açıklar: "Avusturya'ya bırakılan topraklar, tarımsal üretime elverişli olmayan taşlık ve kayalık yerlerdir. Buna rağmen limanları gemi yapımına elverişlidir. Avusturyalılar, uzun süreden beri Akdeniz'de donanma bulundurarak deniz ticaretini geliştirmek istediğinden bu paylaşımından çok memnun olmuşlardır. Avusturya İmparatoru bu amacına ulaşmışsa da, Dalmaçya'da gemi inşası için Avusturya ve Macaristan'dan işçi, malzeme ve asker getirmek gerekecektir. Bu ise, oldukça fazla yol kat edilmesini gerektirmektedir. Osmanlı Devleti için gerçek tehlike budur. Zîrâ Avusturya İmparatoru bu yolu kısaltmak için kendi sınırlarıyla çevrilmiş olan Bosna'yı ele geçirmeyi düşünebilir²⁰. Bosna halkı Müslüman'dır. Ancak, Avusturya ile sınır olduklarından dolayı çoğunun hayat tarzı Avusturyalılar'a benzemektedir. Diğer yandan Avusturya tarafından çevrilmiş olduklarından her hangi bir saldırıda topraklarını ve çocuklarını kaybetmek endişesine kapılabilirler. Bu sebeple, eskiden olduğu gibi "baş sallanır taş sallanmaz" demeyebilirler. Ayrıca, gönüllerinden geçen özerklik istekleri, Avusturya tarafından vaat edilirse, bu sözlere inanarak Avusturya'nın istediği yönde hareket edebilirler. Bu ihtimalin Avusturyalılar tarafından da düşünülmüş olması muhtemeldir."²¹

Osmanlı yetkililerini endişelendiren son gelişme ise Fransa'nın Osmanlı Devleti ile Bosna'da sınır komşusu olmasıdır. Fransa, 1805 Österlitz Savaşı'nda Avusturya ordularını yenilgiye uğratmış ve savaşın sonucunda Dalmaçya Sahili'ni Avusturya'dan almıştı. Böylece Osmanlı Devleti ile Fransa fiilen sınır komşusu olmuşlardı. Dalmaçya'ya yerleşen Fransızlar rahat durmamışlar, okullar açarak milliyetçi düşünceleri halka aşılama çalışmışlar ve Hırvat millî bilincinin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Ayrıca, Napolyon da özellikle Bosna'yı işgâl etmek istiyordu. O, Bosna'yı işgâl etmesi hâlinde, İstanbul yolunun kendisine açılacağına inanıyordu²².

Osmanlı yetkililerinin endişelerinde ne kadar haklı oldukları, kısa süre sonra ortaya çıkmıştır. Zîrâ 1804'te Sırbistan'da Kara Yorgi önderliğinde büyük bir milliyetçi ayaklanma çıkmıştır. Kara Yorgi, Bosna Hıristiyanla-

¹⁹ Gölen, *Reisülküttap Raşid Efendi'ye Göre İhtilal Sonrasında Fransa'nın Politik Yaklaşımları*, s.13-14; Griffe, a.g.e., s.104.

²⁰ Harita 1.

²¹ *Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layihanın Sureti*, s.3-5; Gölen, *Reisülküttap Raşid Efendi'ye Göre İhtilal Sonrasında Fransa'nın Politik Yaklaşımları*, s.13-14.

²² Griffe, a.g.e., s.106-108.

rı'nı da ayaklandırmayı ve onlarla birleşip Büyük Sırbistan'ı kurmayı amaçlamaktaydı. Ayaklanma, Boşnaklar arasında nefretle karşılanırken, Bosnalı Ortodoks Hıristiyanlar arasında sevinç yaratmıştır. Bosnalı Yeniçeriler Belgrad'daki meslektaşlarının yardımına koşarken, Sırbistan'la sınır Bosna kasabalarında yaşayan bazı Ortodoks Hıristiyanlar da Sırp isyâncılara katılmışlardır. Boşnaklar, Sırp'ların niyetlerini bildiklerinden, isyânın bastırılması için olanca güçleriyle devlete yardım etmişlerdir. Bu maksatla, 19 bin yük arpa, buğday ve eti, vergilerine ilâve olarak devlete hibe etmişlerdir²³.

Sırp Ayaklanması 1806–1812 Osmanlı-Rus Savaşı'na sebep olunca, âsî Sırp'lar durumdan istifade ile Yadar, Racvina ve Böğürdelen'i ele geçirmişlerdir. Sırp'ların eline geçen bölgelerde yaşayan Müslümanlar baskı ve katliamlar yüzünden Bosna'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum Bosna'da büyük infiale yol açmıştır. 1807'de kapudan²⁴, bey ve ileri gelen Bosnalılar, Travnik'te Vali Mehmed Hüsrev Paşa başkanlığında toplanmışlar ve ölünceye kadar memleketlerini savunma kararı almışlardır²⁵.

Her ne kadar bu toplantı Bosna Valisi'nin huzurunda gerçekleşmiş ise de, bu sırada esas güç yerli Müslüman Kapudanlar'ın elindeydi. Osmanlı Devleti XVI. yüzyıl sonlarında, Bosna Hersek sınırlarını savunmak için merkezden asker göndermek yerine, yerel halktan oluşan birlikleri sınırlardaki kalelere yerleştirmişti. Kalelerde görevli askerlerin harcamaları, kalenin bağlı bulunduğu idarî birimden kendilerine sağlanan dirliklerle sağlanmaktaydı. Dirlikler ise, zamanla kale komutanlarının özel mülkleri haline dönüşmüş, kale komutanlıkları babadan oğula geçer hâle gelmişti. XIX. yüzyıl başlarında, kapudanlar, Bosna'daki en önemli siyasî ve askerî aktör konumundaydılar²⁶. Yüzyılın başında toplam 37 kapudanlık vardı ve askerî güçlerinin toplamı 26.947 kişiye ulaşmıştı²⁷. Kapudan aileleri arasında

²³ Ahmet Cevat Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1965, s.31-32, 36-37,

²⁴ Bosna sınırındaki askerî savunma birimlerinin komutanlarına verilen ad. Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Narodna Štamparija, 1954, s.13.

²⁵ *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516–1919)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992, s.12; A. C. Eren, *Bosna Hersek*, s.42-43; Okey, *Eastern Europe*, s.61; George Castellan, *Balkanların Tarihi*, Çeviren: Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992, s.260; Bu dönemde Sırbistan'da gelişen olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Mehmet Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2001, s.25-125.

²⁶ Kapudanlıkların kuruluşu ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Kreševljaković, *Kapetanije*, s.9-74; Malcolm, *a.g.e.*, s.158-159.

²⁷ B.O.A., *H.H.*, nr: 2387-E, 1215/1800-01 tarihli Taşlıca Kadısı'nın hücceti; Kreševljaković, *Kapetanije*, s.16-17, 31; Aličić, *Uredenje*, s.28-32; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C.1, s.98; İseviç 36 kapudanlık

Kulenoviç, Stoyçeviç, Rızvanbegoviç, Fidahiç, Dadiç, Gavrankapetonoviç, Gradaşeçeviç, Ganoviç, Çengiç ve Firduh'ların etkisi çok fazlaydı. Kapudanlar, ülkelerini korumanın bilinci ve neredeyse bağımsız tavırlarıyla, merkezin emirlerini pek dinlemiyorlardı²⁸. Ancak, onların esas meselesi, kendilerine fazla güvenmeleri, bu saikle de ellerindeki harp teknolojilerini yenilememeleri idi. Bölge'nin XIX. yüzyıl başlarındaki durumu hakkında bir eser kaleme alan İseviç'e göre, Bosna'ya dışarıdan bir saldırı olmuş olsaydı, böyle bir saldırı felaketle sonuçlanırdı²⁹. Fakat, her şeye rağmen, arkalarındaki güçlü kamuoyu desteğiyle kapudanlar, ileriki yıllarda da Bosna'nın gerçek hâkimleri olarak davranmaya devam etmişlerdir.

III. Selim devrinde merkezden atanan valiler, Sultan'ın temsilcisi olarak saygı görüyordu, ancak otoriteleri valiliğin merkezi olan Travnik şehrinin dışında pek hissedilmiyordu. Hatta, Saraybosna'da dahî, üç günden fazla ikamet etmeleri hoş karşılanmıyordu. Bosna'daki yerel güçlerin başına buyruk tavırları merkezi rahatsız etmemiş, hatta bu yapı merkez tarafından da desteklenmiştir. Beyler, İstanbul'da daima saygı görmüşler, yetkilerine pek müdahale edilmemiştir. Nitekim, İstanbul'un Bosna siyasetinin başarılı olduğu söylenebilir; çünkü III. Selim'in saltanatı boyunca, Bosna'da merkezi endişelendirecek, büyük çaplı herhangi bir olay yaşanmamıştır.

B- II. MAHMUD DÖNEMİ

Bosna'nın merkezi reformlardan doğrudan etkilenmesi, II. Mahmud'un iktidarına rastlar. 1813'de Silâhtar Ali Paşa, Bosna'daki tımar ve zeâmetlerin dağıtım ve kullanımındaki kanunsuz uygulamaları önlemek için özel olarak bölgeye gönderilmiştir. Paşa Bosna'ya varır varmaz, eyâlet çapında yoklama yaptırmak amacıyla hazırlıklara başlamış, ellerinde tımar ve zeâmet tezkeresi bulunanların İstanbul'a giderek tezkerelerini yeniletmesini istemiştir. Yoklama ve İstanbul'dan onay alma işi, Bosnalılar'ın itaatlerini göstermeleri bakımından önemliydi; zîra, çoktan işlevini yitirmiş bir kurumun disiplin altına alınmasında devletin bir çıkarı yoktu. Öte yandan, aynı temsilî önem Boşnaklar için de geçerliydi. Bosna'daki tımarlar, Sisak Savaşı'ndan beri "ocaklık" addedilmiş ve hiç dokunulmamıştı. Müslümanlar, tımarlara yapılan müdahaleyi tüm topluma yapılmış kabul etmişler; bu yüzden sadece sipahiler değil, tüm Müslümanlar Ali Paşa'ya karşı çıkmışlar-

bulduğunu yazar. Bakınız, "Manuscript Ahval-i Bosna By Muhammed Emin İseviç (Early 19th Century)", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, Volume: 50, Sarajevo: Orijentalni Institut, 2002, s.257;

²⁸ Lovrenović, *a.g.e.*, s.105.

²⁹ Aličić, *Manuscript Ahval-i Bosna*, s.258.

dır. Ortaya çıkan tepki sebebiyle, Ali Paşa geri adım atmış, tımar ve zeâmetlere dokunamamıştır³⁰.

Ali Paşa'nın müdahalesi Bosna'daki Müslüman gurupları birleştirmiştir. Özellikle yeniçeri, sipahi ve beyler kendi varlıklarını Bosna'da Müslüman varlığının sigortası olarak gördüklerinden, merkezin kendilerine müdahalesini Müslüman otoritesine güç kaybettirecek bir girişim olarak algılamışlar, bu yüzden de en küçük bir müdahaleyi dahî hoş karşılamamışlardır³¹. Onlara göre, müdahaleler Müslüman idaresinin gücünü zayıflatmaktan başka bir işe yaramıyordu. Zîrâ Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve civardan gelen Müslüman göçmenlerin anlattıkları veya oralarda meydana gelen hadiseler, onların haklılığını kanıtlamaktaydı. Buralardan Bosna'ya gelen muhacirlerin anlattıkları insanın kanını donduracak nitelikteydi. Gelenler, “*Sırp ve Yunanlılar'ın çocuk ihtiyar demeden kadın erkek birçok Müslüman'ı katlettiklerini, hatta gebe kadınların karınlarındaki bebekleri bile süngülediklerini*” anlatıyorlardı³². Böylesi korkunç olayları işiten Bosnalı Müslümanlar'ın gelişmeler karşısında ne düşüneceklerini ve nasıl davranacaklarını kestirmek zor değildi. Fakat, II. Mahmud, bu yerel kaygıların ötesinde yeni bir devlet tasarlıyordu. O, İstanbul'dan verilen emirlerin tereddütsüz olarak yerine getirildiği merkezî bir idare sistemi kurmak istiyordu. Bu yüzden, devlet hâkimiyetini eyâletlerde yeniden kurmayı ve eyâletleri merkeze bağlamayı kendisine hedef edinmişti. Onun bu hedefleri yüzünden, Bosna'da ciddi bir direniş ve direnişe karşı da oldukça sert cezalandırılmalar yaşanmıştır. Meselâ, 1820'de Bosna Valisi olan Celâl Paşa, Taşlıca Mütesseslimi İbrahim Bey ve Gradaçacılı Osman Kapudan'ı idam ettirmiş, geleceğin Hersek Mutasarrıfı Ali Rızvanbegoviç ise canını kaçarak kurtarmıştır³³.

II. Mahmud döneminin en büyük çatışmalarından biri 1826'da, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması esnasında yaşanmıştır. 1826 Eylül'ünde ocağın kaldırılması ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kurulması hakkındaki

³⁰ A. C. Eren, *Bosna-Hersek*, s.52-53.

³¹ Odile, Bosna için “*Devlet içinde devletli ve Bosnalılar devletin tebaasından çok yardımcı gücü durumundaydılar.*” ifadesini kullanır. Onun düşüncesi Bosna'nın XIX. yüzyıl başlarındaki konumunu çok iyi açıklamaktadır. Bakınız, Odile Moreau, “19. Yüzyılda Bosna'da Zorunlu Askerliğe Direniş”, *Devletin Silâhlanması. Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Derleyen: Erik Jan Zürcher, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.145.

³² Börekçi, *a.g.e.*, s.88, 93. Özellikle Yunanistan'da yaşananlar daha korkunç ve tüyler ürpertici mahiyetteydi. Yunanlılar kendi millî devletlerini inşa etmek için etnik temizliği politik bir yol olarak benimsemişlerdi. Bu politika Sırlar, Bulgarlar ve diğer küçük Balkan devletleri tarafından da aynen devam ettirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız, Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1998, s.7-13.

³³ A. C. Eren, *Bosna Hersek*, s.63.

fermânlar Bosna'ya ulaşmıştır. Travnik'te halka açıklanan emirler başlangıçta bir tepki yaratmamış, fakat üç gün sonra bir isyân patlak vermiştir. Ardından, Saraybosna Fatih Camisi'nde³⁴ toplanan büyük bir kalabalık fermânın iptalini istemiştir. Bosnalılar, "*Kendi sınırları dışında askerlik yapmayı istemediklerini, yeni üniformaların göğüs kısmı haç şeklinde düğümlendiği için bu üniformaları giymeyeceklerini, böyle bir elbise giyecek olsalar Rus ya da Avusturya tabiiyetine geçeceklerini*" belirttiler³⁵. İsyân tüm eyâlete yayılınca, Vali Mustafa Paşa âsilerin tehdidinden kurtulmak için Travnik Kalesi'ne çekilmek zorunda kalmıştır. Mustafa Paşa'nın isyânı sona erdirmeyeceği ve sert tutumu ile isyâna sebep olduğunu düşünen İstanbul, onu azlederek yerine daha maharetli bir komutan olan Belgrad Muhafızı Abdürrahim Paşa'yı getirmiştir. Paşa aldığı tedbirlerle kısa sürede âsâyişi sağlamış ve isyânın elebaşlarını ağır şekilde cezalandırmıştır³⁶.

Abdürrahim Paşa'nın Yeniçeri Ocağı'nın ilgisiyle ortaya çıkan karışık duruma son vermesi II. Mahmud'u çok memnun etmiştir. Mahmud konuyla ilgili yayınladığı Hatt-ı Hümayûn'da Abdürrahim Paşa'yı "*Aferin müşarü-nileyhe, nân ve nemek-i şâhânem kendüye helâl olsun. Saray eşkiyâsının serkerde ve eşna'ları bunlar idi lehülhamd cezalarını bulmuşlar.*" sözleriyle övmüştür³⁷. Fakat tam bu sırada Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması ve Bosna'dan asker talep edilmesi yeni bir isyânın fitilini ateşlemiştir. Ahmet Cevat Eren, 19 Haziran 1828'de aniden patlak veren bu yeni isyânı Bosna için bir dönüm

³⁴ Saraybosna Kalesi'nin içinde bulunan camidir. Günümüzde mevcut değildir. Bakınız, Ayverdi, *a.g.e.*, C.II, 3. Kitap, s.339.

³⁵ A. C. Eren, *Bosna Hersek*, s.74-82; Üniformalara ilişkin memnuniyetsizliğin bahane olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Yeniçeriler askerliğin yanında yoğun şekilde ticaret ve zanaatla uğraşmaktaydılar. Yaşadıkları şehirlerde politik nüfuzları olan kimselerdi. Ocağın lağvıyla birlikte bu ayrıcalıklarından mahrum kalacaklardı. Bakınız, Yuzo Nagata-Maçiko Nagata, "Saraybosna Şeriye Sicilleri Üzerine Bir İnceleme", *XII. Türk Tarih Kongresi*, C.III, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979, s.694; Tatjana Katić, "Viyan Savaşı'ndan Sonra Sırbistan (1683-1699)", *Türkler*, C.IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.770, 771-60 no'lu dipnot. XIX. yüzyılda Müslümanlar tarafından çıkarılan tüm isyânlarda Bosnalılar'ın reform karşıtı muhafazakâr tutumlarını gözden kaçırmamak gerekir. O dönemlerde Bosna Balkanlar'ın en muhafazakâr bölgesiydi. Çevrelerindeki Hristiyanlar'a ve Sultan'ın merkezî reformlarına karşı çok katı bir tutum içindeydiler. Bakınız, "Bosnia-Herzegovina", *Chambers's Encyclopedia*, Volume: II, London, 1950, s.457; Barbara & Charles Jelavich, "Bosnia and Herzegovina", *The Encyclopedia Americana*, Volume: IV, Connecticut, 1982, s.297.

³⁶ Leopold Ranke, *The History of Servia, and The Servian Revolution. With a Sketch of the Insurrection in Bosnia*, Translated From the German: Alexander Kerr, London: Henry G. Bohn, 1853, s.326-330; A. C. Eren, *Bosna Hersek*, s.84-89; Malcolm, *a.g.e.*, s.204-205; Robert J. Donia- John V. A. Fine JR, *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*, London: Hurst and Company, 1994, s.59-62; Alicić, *Uredenje*, s.19; Dennis P. Hupchick, *The Balkans. From Constantinople to Communism*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, s.237.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s.559-560.

noktası kabul eder. Ona göre; “*Bu tarihten sonra eyâlette fitne ve fesat, ihtilâl ve isyân, düşman tezviri ve tahriki büsbütün artmış ve yerleşmiştir. Bundan sonra Bosna’da görünen isyânların ızdırabını, Osmanlı serhatlarında kahramanlıklarıyla şöret kazanmış Bosnalılar çekmeye mecbur oldular. Çünkü bu ihtilâlde ön ayak olan Bosna asilzadelerinin bilerek veya bilmeyerek atıldıkları bu maceranın tesirleri kendilerinden sonra gelen nesillere sıra sıra nüfuz etti. Birbirini takip eden iç mücadeleler Bosna beyleri ve kapudanların kuvvetini yavaş yavaş yok etti*”³⁸. İsyân, Abdürrahim Paşa’nın azline ve Ali Namık Paşa’nın Bosna’ya atanmasına yol açmıştır. Ali Namık Paşa, Bosnalı yerel âyân ve eşrafla anlaşarak meseleyi haletme yoluna gitmiş, ancak o da asayişi tam anlamıyla sağlayamamıştır³⁹.

1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti’nin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Savaş sonunda maddeleri oldukça ağır olan ve Bosna üzerinde doğrudan tesirleri olan Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın altıncı maddesi ile Sırbistan muhtariyet elde etmiş, içerisinde bazı Bosna kazalarının da bulunduğu altı nahiyenin⁴⁰ Sırbistan’a verilmesi kabul edilmiştir. Onuncu madde ile de Yunanistan bağımsızlık kazanmıştır⁴¹. Bu gelişmeler Boşnaklar’ın morallerini bozmuş, onlar sıranın kendilerine geldiğine inanmaya başlamışlar, ne olursa olsun, Sırbistan’a verilmesi karara bağlanmış nahiyeleri vermeme kararı almışlardır. Kısa süre sonra Sırbistan’la ilgili ortaya çıkan başka gelişmeler Boşnaklar’ı daha da fazla sinirlendirmiştir. Osmanlı Devleti, Evâil-i Rebiülahir 1245/30 Eylül–10 Ekim 1829’da Semendire Sancağı’nda Sırp Knezliği adıyla bir özerk eyalet kurulması imtiyazını tanımıştır⁴². Ardından 10 Rebiülevvel 1246/29 Ağustos 1830 tarihli⁴³

³⁸ A. C. Eren, *Bosna Hersek*, s.91-92. Eren’in tespitleri son derece doğru ve yerindedir. Osmanlı arşiv belgelerinde de, “*Bosna ahâlisinin öteden beri lâyıkiyle taht-ı zâbitada olmadığı...*” veya bölge halkının “*fitne ve fesada yatkın oldukları*” neredeyse tüm XIX. yüzyıl boyunca tekrarlanan bir hal almıştı. Örnek için bakınız, B.O. A., *İ.M.V. (İrade Meclis-i Vâlâ)*, nr:298, 5 Safer 1257/29 Mart 1841 tarihli arz tezkiresi; *İ.D.*, nr:449, 27 Muharrem 1256/31 Mart 1840 tarihli arz tezkiresi; *İ.M.V.*, nr:373, Lef:7, 29 Rebiülevvel 1257/21 Mayıs 1841 tarihli Bosna Valisi Hüsrev Paşa’nın tahriratu; *İ.D.*, nr:11446, 18 Ramazan 1265/7 Ağustos 1849 tarihli Bosna Valisi Tahir Paşa’nın tahriratu.

³⁹ A. C. Eren, *Bosna Hersek*, s.98-102.

⁴⁰ Antlaşmalarda altı nahiye olarak anılan bölge, Bosna’ya bağlı Alacahisar (Kruşevaç), Rakovina, Fethülislam (Gladova) ve Pedre; Vidin Sancağı’na tabi iki kazadan oluşuyordu. Bakınız, Börekçi, *a.g.e.*, s.182-184.

⁴¹ *Muâhedât Mecmûası*, C. IV, İstanbul 1298-Tıpkıbasım Türk Tarih Kurumu 2008, s.74, 77; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, s.282, 284.

⁴² Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ-i Belgrad ve Sırbistan*, İstanbul: Tatyos Divitciyan Matbaası, 1291, s.80-82; 232-234; Börekçi, *a.g.e.*, s.181.

⁴³ Tarih muhtelifür. Hepsisi de 1830 olmak kaydıyla Ağustos-Ekim ayları arasında muhtelif tarihler verilmektedir. Bakınız, Börekçi, *a.g.e.*, s.187-191; Belgradî Raşid, *a.g.e.*, s 235; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.116.

başka bir fermânla, Sırp lar iç işlerinde bağımsızlık kazanmışlar, Miloş ailesi Sırbistan'ı yönetme hakkı kazanmıştı. Daha da önemlisi Türkler'in Sırbistan'dan tahliye süreci resmî hâle gelmiştir⁴⁴. Böylece en büyük emelleri Bosna'yı ele geçirmek olan, Sırp Devleti'nin temelleri resmen atılmıştır.

1831'de bazı kapudanlıklara yapılan atamalar sonrasında çıkan anlaşmazlıklar ve Edirne Antlaşması ile Sırbistan'a bırakılan kazaların verilme çalışmalarının başladığı haberlerinin yayılması üzerine, Boşnaklar yeniden hareketlenmişlerdir. "Bosna Ejderi" adı verilen Kapudan Hüseyin Gradaşeviç'in⁴⁵ liderliğinde Bosnalı Müslüman âyânın başı çektiği yeni bir ayaklanma patlak vermiştir. Hareket, başlangıçta Osmanlı idaresine karşı değildi. Onların çevrelerindeki gelişmelerden ne kadar ürktükleri ve bir şey yapma ihtiyacı hissettikleri yayınladıkları bildiriden de anlaşılmalıdır. Bu bildiride, "Bosna'nın dört tarafının düşmanla çevrili olduğu, Sırp lar'ın gizlice Müslümanlar arasına fitne soktuğu ve fırsat bulur bulmaz Bosna'yı işgale kalkışacağı, Bosna'da bulunan Hıristiyanlar'a kesinlikle güvenilemeyeceği, bu yüzden düşmanlara mukabelede bulunmanın her Boşnağın vazifesi olduğu, böyle gergin zamanlarda Müslümanlar'ın boş durmasının caiz olmadığı" ifadeleri yer almaktaydı. İstanbul, Bosna'daki gelişmeleri endişeyle takip etmiş ve Hüseyin Kapudan'a nasihatçiler göndererek faaliyetlerini durdurmasını istemiş, fakat Hüseyin Kapudan üzerinde etkili olamamıştır⁴⁶.

Faaliyetlerini artıran kapudanlar Şubat 1831'de Tuzla'da 15 gün süren bir toplantı yapmışlardır. Toplantıda,

- 1- Yeni askerî teşkilâtı kabul etmemeyi
- 2- Yeni vergileri kabul etmemeyi
- 3- Sırbistan'a verilmek istenen nahiyelerin verilmesine direnmeyi
- 4- Bosna'da özerk bir idare kurulmasını
- 5- Hüseyin Kapudan'ın Bosna kapudanlarının başkanı olarak tanınması, kararlarını almışlardır.

⁴⁴ Fermân ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Belgradî Raşid, *a.g.e.*, s. 235-238; Börekçi, *a.g.e.*, s. 181-191.

⁴⁵ Hüseyin Kapudan Bosna tarihinin en önemli simalarından biridir ve tüm Boşnaklar'ın kalbinde özel bir yeri vardır. Boşnaklar onu bağımsız Bosna Devleti'nin ilk kurucularından biri kabul ederler. Bakınız, Robert J. Donia, *Sarajevo. A Biography*, University of Michigan Press, 2006, s.29.

⁴⁶ Eren, *Bosna-Hersek*, s.103-106; Malcolm, *Bosna*, s.204; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.379; Donia, *Sarajevo*, s.29.

Âsiler, başlangıçta ciddî başarılar elde etmişler, neredeyse tüm eyâlet onların kontrolü altına girmiştir. Fakat Hüseyin Kapudan'a muhalifliği ile tanınan Ali Rızvanbegoviç ve Gorajdeli İsmail Ağa Çengiç⁴⁷ merkezi desteklemişlerdir. Bu sebeple başlangıçta başarı kazanıp idareyi ele alan âsiler, 6 Nisan 1832'de Nevesin Ovası'nda yapılan savaşta yenilmişler, fakat Hüseyin Kapudan mücadeleden vazgeçmemiştir. 28 Nisan'da Prilep'de yeni bir muharebe daha meydana gelmiştir. Burada da yenilen Bosna kuvvetleri Saraybosna'ya doğru geri çekilmiştir. 4 Haziran'da iki ordu şimdiki Saraybosna Havalimanı'nın bulunduğu mevkiin yakınında son kez karşılaşmıştır. Savaşta Hüseyin Kapudan kuvvetleri yine yenilmiş ve Osmanlı ordusu 5 Haziran'da Saraybosna'ya girmiştir. Osmanlı birliklerinin komutanı Mahmud Hamdi Paşa'ya esir olmaktan çekinen Hüseyin Kapudan Avusturya'ya sığınmıştır. Böylece isyân sona ermiştir⁴⁸. Ancak Hıristiyan bir memlekette yaşamak Hüseyin Kapudan'a zor gelmiş ve İstanbul'dan özür dileyerek affını istemiştir. Sadrazamın ısrarı üzerine II. Mahmud, Hüseyin Kapudan'ın özrünü kabul etmiştir⁴⁹. Hüseyin Kapudan ve ailesi 1833 Şubat ayında İstanbul'a gelmiştir. Başına gelenleri hazmedemeyen Hüseyin Kapudan kısa süre sonra 17 Ağustos 1834'de hayatını kaybetmiştir⁵⁰.

Gradaşevçeviç'in hareketi, çağdaş Bosnalı yazarlar tarafından otonom, hatta bağımsızlık isteklerinin yüksek sesle dile getirilmesi olarak yorumlanmıştır. Ancak, Hüseyin Kapudan'ın amacının ne olduğu kesin olarak ortaya konabilmiş değildir. Araştırmacıların bir kısmı onun isteklerinin muhtariyet anlamına geldiğini, dolayısıyla Bosna Hersek'te özerk bir hükümet kurmak istediğini iddia ederken; diğer bir grup ise Hüseyin Kapudan'ın kendisine vezirlik rütbesi verilmesi isteğinden yola çıkarak, onu eski düzeni yeniden sağlamayı hedefleyen muhafazakâr bir Bosnalı olarak gösterirler⁵¹. İsyânın

⁴⁷ Ana tarafından II. Bayezid, baba tarafından Uzun Hasan'ın torunudur. Biyografisi için bakınız, Hamdi Kreşevlakoviç, *Çengiç Beyleri-Osmanlı Devrinde Bosna Hersek Feodalizmi Hakkında Bir Etüd*, Çeviren: İsmail Eren, İstanbul: Şehir Matbaası, 1960, s.55-61; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.379.

⁴⁸ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk (hüküm) :280, s.76, Evâhir-i Rebiülevvel 1248/18-27 Ağustos 1832 tarihli hüküm; Ranke, *a.g.e.*, s.340-348; Eren, *Bosna Hersek*, s.139

⁴⁹ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:275, s.72, Evâhir-i Rebiülâhır 1248/16-25 Eylül 1832 tarihli hüküm.

⁵⁰ George Arbuthnot, *Herzegovine; or Omer Pacha and The Christian Rebels. With A Brief Account of Servia, Its Social, Political, and Financial Condition*, London: Longman, Gren, Longman, Roberts, & Gren, 1862, s.115-117; Eren, *Bosna-Hersek*, s.135-146; Malcolm, *Bosna*, s.205; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.379; Donia, *Sarajevo*, s.29. Diğer mülteci beyler ve akibetleri hakkında bakınız, Ranke, *a.g.e.*, s.351-352.

⁵¹ Ayaklanma ve tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Ranke, *a.g.e.*, s.338; A. C. Eren, *Bosna Hersek*, s.102-160; Djurdjev, *a.g.m.*, s.301; Aličić, *Uredenje*, s.19; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.379.

başlangıçtaki amacı ve Hüseyin Paşa'nın çok uzun süre İstanbul'a bağlılığını bildiren arzlar göndermesi; onun eski düzeni korumak için hareket ettiği izlenimini uyandırmaktadır.⁵² Buna karşı kazanılan başarılar ve çevresel etkilerle birlikte özerkliği çağrıştıran bazı isteklerinin olduğu da doğrudur. Fakat bu fikirler merkezin müdahaleleri karşısında memleketlerini⁵³ ve güçlerini kaybetme endişesi taşıyan birçok Bosnalı Müslüman'ın aklından geçen düşüncelerdi⁵⁴. Onlar, İstanbul'un sert ve pervasız müdahaleleri karşısında, her geçen gün ellerindeki gücü ve toprakları kaybettiklerini göreyerek, İstanbul'la aralarına mesafe koymayı denemişler, fakat başaramamışlardır. Ancak, gerek resmî kayıtlarda, gerekse Boşnaklar'a ait folklorik malzemede, padişah ve diğer Osmanlı otoritelerine karşı saygısızlık içeren en küçük bir ifadeye rastlanmaması⁵⁵, Boşnaklar'ın Osmanlı idaresinden kurtulmak yerine, geleceklerini garanti altına alma endişesiyle hareket ettiklerinin göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin isyânı kendi gücüyle çözememesi ve Ali Paşa Rızvanbegoviç'den yardım alması, başka bir âyânın yolunu açmıştır. Yardım karşılığı olarak Hersek 1833'de Bosna'dan ayrılarak mutasarrıflık haline getirilmiş ve mutasarrıflığına Ali Rızvanbegoviç Paşa getirilmiştir. Vezir rütbesi ile Hersek mutasarrıfı olan Ali Rızvanbegoviç çoğu zaman kendi bildiğini okumuş, İstanbul'un emirlerini göz ardı etmiştir. Ali Paşa da tıpkı Hüseyin Kapudan gibi merkezileştirmeye sonuna kadar direnmiş, 1849'da onun başını çektiği başka bir isyân Bosna'yı yeniden kargaşaya sürüklemiştir.⁵⁶

⁵² Ayverdi, Gradeseçevič'i Osmanlı düzeninin bölgedeki yılmaz savunucusu olarak kabul eder. Onu Tanzimat'a karşı geldiği için över, Ali Rızvanbegoviç Paşa'yı ise devletle birlikte olup Tanzimat'ı uygulamak ve Osmanlı gücünün Bosna'da zayıflamasının suçlusu olarak eleştirir. Bakınız, Ayverdi, *a.g.e.*, C.II, 3. Kitap, s.164, 467.

⁵³ Bosnalı Müslümanlar bu düşüncelerinde haksız değillerdi. Çünkü o zamanlar 50 ve 60'lı yaşlarda olanlar kendi yaşam sürelerinde nelerin değiştiğini görmüşlerdi. Dahası 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması gereğince, Bosna topraklarının bir kısmı Sırp'lar'a verilmişti. Yani onları korumakla yükümlü devlet, onların topraklarını Hıristiyan bir knezliğe diyet olarak vermişti. Bu durumda Bosnalılar'a düşen Bosna'yı korumak olmalıydı. Bakınız, Börekçi, *a.g.e.*, s.180-185.

⁵⁴ İstanbul daha 1820'lerde bu tip düşünceleri savunan cemiyet ve organizasyonların kurulduğundan yakınıyordu. Bakınız, A. C. Eren, *Bosna Hersek*, s.56-57.

⁵⁵ Aynı dönemde Sırp Edebiyatı'nda Türkler'e hakaret içeren yüzlerce folklorik (Hikâye, destan, türkü) malzemeye rastlamak mümkündür. Bakınız, Juan Goytisoló, *Saraybosna Yazıları*, Çeviren: Aşen Gür, İstanbul: Nisan Yayınları, 1996, s.66-68.

⁵⁶ Avdo Sućeska, "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, Volume: 30, Sarajevo: Orijentalni Institut, 1980, s.442-444; Aličić, *Uredenje*, s.20; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.379.

1833'de Mahmud Hamdi Paşa azledilerek, yerine Bağdat Valisi Davut Paşa atanmıştır. Davut Paşa'nın valilik dönemi, Edirne Antlaşması ile Sırbistan'a bırakılan yerlerin iadesinin ortaya çıkardığı huzursuzluğu gidermekle geçmiştir. Davut Paşa, bu kritik anlarda Bosnalı Müslümanlar'ın hassasiyetini saygıyla karşılamış, Boşnaklar'ın gönüllerini almak için elinden geleni yapmıştır. Onun Müslümanlar'a gösterdiği müsamahakâr tavır bu kez de Bosnalı Hıristiyanlar'ın tepkisini çekmiştir. Nahiyelerin Sırbistan'a terkiyle şımaran Bosnalı Hıristiyanlar, 1834'de Rahip Yoviça liderliğinde bir isyân çıkarmışlardır. Ayaklanma fazla büyümeden Bosnalı sipahiler tarafından bastırılmış ve Rahip Yoviça Sırbistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Ancak, Osmanlı Devleti'ne yaranmak isteyen Knez Miloş, Yoviça'yı Vidin Muhafızı'na teslim etmiş, böylece ayaklanma sona ermiştir⁵⁷.

Davut Paşa'dan sonra onun yerine, Gurre-i Receb 1251/23 Ekim 1835'de Belgrad Muhafızı Mehmed Vecîhî Paşa Bosna'ya vali atanmıştır. Paşa, Bosna'da bir türlü gerçekleştirilemeyen asker toplama işini halletmekle görevlendirilmiştir. Paşa, kendisine verilen emri tavizsiz olarak uygulamış, hatta bu uğurda bazı beyleri dahî cezalandırmıştır. Onun sert tavrı Boşnaklar arasında yeni bir muhalefetin doğmasına sebep olmuş, İstanbul'a yüzlerce şikâyet dilekçesi gönderilmiştir. Ancak, Boşnaklar İstanbul'dan bekledikleri desteği alamamışlardır. Bunun üzerine harekete geçen Bosnalı Beyler, daha önce Mehmed Vecîhî Paşa tarafından idam edilen Bosna sipahilerinden Petrovaçlı Hıfzı Ağa'nın oğlu Nazif Ağa ve Ehlune Mütessellimi Ali Paşa Fidahiç liderliğinde bir isyâna kalkışmışlar, fakat başarılı olamayarak dağılmışlardır. Âsî liderlerin bir kısmı Avusturya'ya sığınmış, bir kısmı tutuklanarak Bosna dışına sürgün edilmişlerdir. İsyân sonrasında Bosna'da bir dizi değişiklik yapılmıştır. Önce, tımar dağıtım usulüne son verilmiş, ardından da kapudanlık müessesesi kaldırılmıştır. Kapudanlıkların kaldırılmasıyla Bosna yeni bir kargaşaya sürüklenmiştir. Bosna valileri kapudanlığın kaldırılmasının çıkardığı meselelerle uğraşırken, 1839'da Tanzimat'ın ilânı bölgede sınırların yeniden gerilmesine sebep olmuştur⁵⁸.

⁵⁷ Eren, *Bosna-Hersek*, s.151-152; Malcolm, *a.g.e.*, s.205.

⁵⁸ B.O.A., *Mühimme-i Mehtûme*, nr:9, hk:439, s.118; Belgradî Raşid, *a.g.e.*, s.114-116; Eren, *Bosna-Hersek*, s.152-157; Arbuthnot, *a.g.e.*, s.118-121; Malcolm, *a.g.e.*, s.205-206.

C- TANZİMAT DÖNEMİ (1839–1876)

1– 1849–51 İsyânı

XIX. yüzyıldaki diğer tüm reformlar gibi Tanzimat Fermânı da Bosna'da hoş karşılanmamıştır. Boşnaklar, Tanzimat uygulandığı takdirde Bosna'yı kaybedeceklerini düşünüyorlardı⁵⁹. İstanbul başlangıçta Bosnalılar'ın memnuniyetsizliğine anlayışla yaklaşmıştır. Bu yüzden, fermânın genel hükümleri hariç, Tanzimat'ın Bosna'da uygulanmasını ileri bir tarihe ertelenmiştir. 1849'a gelindiğinde hükümet, “*Bosnalılar'ın şımarıklıklarına*” daha fazla göz yummayacağını açıkladılar, dönemin Valisi Tahir Paşa'dan tavizsiz biçimde Tanzimat'ı uygulaması istemiştir. Beyler ve isyânın lideri Ali Rızvanbegoviç Paşa⁶⁰ fermânın uygulanmasına engel olmak istiyorlardı. Ancak, açıktan devlete karşı koyacak güçleri yoktu. Onlar başlangıçta Tanzimat'ın uygulanmasına taraftarmış gibi göründüler, “*Bizim için problem yok, fakat halk Tanzimat'ı istemiyor*” tarzında bir politika ile devleti oyaladılar. Görünüşte hükümet yetkilileri ile uzlaşmacı bir görüntü sunarken, gizlice isyânı organize ettiler. 1849'un ortalarından itibaren açıkça Tanzimat hükümlerine muhalefete ve devletin resmî askerlerine saldırmaya başladılar. Böylece İstanbul'un 1839'dan beri çıkmasına muhtemel gözüyle baktığı isyân patlak vermiş oldu. İsyân zaman zaman artan zaman zaman şiddetini kaybeden bir yelpazede devam etti. Valiler biraz da konumlarından duydukları endişeyle sık sık eyâletin kendi kontrollerinde olduğunu İstanbul'a rapor ettiler. Hâlbuki sadece Travnik ve belli başlı bazı şehirler valinin kontrolündeydi. Banaluka ve Bihke gibi kuzey bölgeler, Hersek, neredeyse tüm yollar ve kırsal alanlar âsilerin elindeydi. Durumun bir türlü sakinleşmemesi, Vali Mehmed Tahir Paşa'nın zamansız ölümü, İstanbul'u daha radikal tedbirler almaya itti.

Devletin en maharetli komutanlarından geleceğin Serdar-ı Ekrem'i Ömer Lûtfi Paşa Latas, yanında çok sayıda askerle 1850 Martı'nda bölgeye gönderildi. Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre, Ömer Lûtfi Paşa, Abdülkerim Nadir Paşa ile birlikte XIX. yüzyılda yetişen iki büyük Serdâr-ı Ek-

⁵⁹ Yunanistan'da da geçmişte bir dizi reform yapılmaya kalkışılmış, sonuçta bölge kaybedilmiş, sadece 1821'de 25.000 Türk katledilmişti. Bakınız, Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda. İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, Çeviren: Mehmet Tuncel, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006, s.87; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001, s.31-33.

⁶⁰ Aličić ve Barbara Jelavich onun isyânını da otonom isteği olarak görürler. Bakınız, Aličić, *Uredenje*, s. 20; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.379. Griffie, Ali Rızvanbegoviç Paşa'nın Sultan'ın saygınlığını korumak için isyan ettiğini yazar. Bakınız, Griffie, *a.g.e.*, 168-170, 171-175, 180-190.

rem'den biridir. Asıl adı Mihaylo Latas olup Hırvatistan'ın Plaski şehrinde 1806'da doğmuştur. Avusturya'da askerî okul öğrencisi iken 1828'de Osmanlı Devleti'ne iltica ederek Müslümanlığı kabul etmiş ve Ömer Lûtfî adını almıştır. Paşa bir süre Veliahd Abdülmecid Efendi'ye öğretmen tayin edilmiş, daha sonra yüzbaşı rütbesi ile Osmanlı ordusuna katılmıştır. O, Türkçe'nin haricinde Sırpça, İtalyanca ve Almanca bilmekteydi. Son derece disiplinli bir asker olan Paşa, acımasızlığı ve kayıtsız şartsız Padişah'a bağlılığı ile ün salmıştı⁶¹.

Boşnaklar da gelen komutanın tüm özelliklerini biliyorlardı. Ömer Lûtfî Paşa'nın daha askerî harekât başlamadan Saraybosna'da beyleri aşağılayan tavrı, Müslümanlar'ın nasıl bir muamele ile karşı karşıya kalacakları hususunda herkese bir fikir vermişti⁶². Beklenildiği gibi, Osmanlı askerî harekâtı çok sert ve acımasız başlamıştır. Ancak, Ömer Lûtfî Paşa'nın sert tavrı dahî Boşnakları yıldıramamış, direniş tüm eyâlette olanca hızıyla devam etmiştir. Çünkü onun isyânı bastırmak üzere Bosna'ya gönderilmesi, Boşnak bey ve Müslümanlar'ı daha da kızdırmıştır. Müslümanlar'a göre, Ömer Lûtfî Paşa'nın bizzat kendisi de dâhil olmak üzere beraberinde getirdiği ordu mürtetlerden oluşuyordu. Böylesi kimselerden oluşan bir ordu dan Müslümanlar'a acımasını beklemek yersizdi. Boşnaklar'ın bu şekilde düşünmesinde haklılık payı vardı. Çünkü ordu komutanlarının büyük çoğunluğu 1848 ihtilâlleri sonrası Macaristan kaçıp İslâmiyet'i seçen kimselerden oluşuyordu. Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar ve Polonyalı mülteciler iade edilememek için, görünüşte İslâmiyet'i seçmişlerdi. Çoğu deneyimli asker olan bu kimselerden 1850 sonbaharında iki tabur oluşturulmuş ve

⁶¹ Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, Sadeleştiren: Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s.189-190, 196; *Büyük Türk Askerleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1981, s.47; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Çeviren: Osman Akınhay, C.I, İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997, s.88. İngilizce bir kaynakta, Ömer Lûtfî Paşa'nın hayat hikâyesi biraz daha farklı anlatılır. Bu kaynağa göre, Paşa 1801'de Hırvatistan'ın Vlaski kasabasında doğmuştur. Babası kasabanın kaymakamıdır. Başlangıçta kasabadaki askerî okula gitmiş, daha sonra matematik eğitimi almış, en son katı bir disipline sahip Harp Okulu'na gitmiştir. O, bir süre sonra Zara'ya gitmiş, orada da aradığını bulamayınca Bosna'ya (Banaluka) geçmiştir. Bosna'da bir tüccarın yanında muhasebeci olarak göreve başlamış, aynı zamanda da İslâmiyet'i kabul etmiştir. Yanında çalıştığı tüccar onu oğluna özel öğretmenlik yapması için İstanbul'a göndermiş, İstanbul Ömer Lûtfî Paşa'ya istediği yaşamın kapılarını aralamıştır. İstanbul'da edindiği nüfuzlu dostlar sayesinde kısa sürede Serasker Hüsrev Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Hüsrev Paşa'nın yardımı ile önce askerî okulda bir görev almış, ardından yüzbaşı rütbesi ile Veliahd Abdülmecid Efendi'nin öğretmenliğine atanmıştır. 1840'da Paşa'nın askerî kariyeri başlamıştır. Bakınız, Alfred de Bessé, Edward Joy Morris, *The Turkish Empire; Its Historical, Statistical, and Religious Condition: Also Its Manners, Customs, Etc.*, Philadelphia: Lindsay & Blakiston, 1854, s.24-27.

⁶² İvo Andrić, *Ömer Paşa*, Çeviren: Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.7-14, 22-47.

Ömer Lûtfi Paşa'nın emrine verilmişti. Ömer Lûtfi Paşa Bosna'ya gittiğinde yanında 400 Macar vardı⁶³.

Osmanlı ordusundaki Macarlar, halkı isyâna teşvik için kullanılan etkili propaganda malzemeleri arasında yer almıştır. Özellikle Tuzla, İzvornik ve Mostar halkı, "*Osmanlı ordusunu yönetenlerin çoğunun Macar olduğu ve göz göre göre çocuklarını Macarlar'ın ellerine teslim etmeyeceklerini*" açıklayarak çocuklarının askere alınmasına karşı çıkmışlardı⁶⁴. Aynı propagandayı Ali Rızvanbegoviç Paşa da kullanmıştır. O, Mostar'da beylerle yaptığı toplantıda, "*Ömer Lûtfi Paşa'nın beraberindeki mürtet taburu ile kimseye acımayacağı, onların Bosnalı Müslümanlar'ı kırmaya geldiğini, Sultan'ın çevresindeki memurlar tarafından kandırıldığını, dinine ve padişahına bağlı Boşnaklar'ın bu gidişe mutlaka bir son vermeleri gerektiğini, çoğunluğu Macar dönmeler tarafından idare edilen bu ordunun ve Ömer Lûtfi Paşa'nın mutlaka durdurulması gerektiğini, Ömer Lûtfi Paşa durdurulmadığı takdirde 30 yıl sonra Bosna'nın Bosnalılar'ın olmayacağını*" ifade etmiştir⁶⁵.

Boşnaklar'ın tahmin ettiği gibi, Ömer Lûtfi Paşa, o zamana dek sürekli müsamahayla karşılaşan Boşnaklar'a çok sert davranmıştır⁶⁶. Hatta halka olan baskısı ve daha sonra da beylere karşı takındığı tavrı, 1878 işgâli sonrasında Avusturya ordusu tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. İşgâl kuvvetleri komutanı Baron Josef Filipoviç'in, halka Ömer Lûtfi Paşa'dan daha iyi davrandığı Avusturya basınında yer almıştı⁶⁷. Gerçekten de, gerek isyâna müdahale sürecinin bu kadar kanlı, gerekse cezalandırılmaların bu kadar sert olmasının temel sebebi, Ömer Lûtfi Paşa'nın Boşnaklar hakkındaki olumsuz düşünceleridir. Meselâ, Paşa Belgrad'daki Osmanlı muhafızına gönderdiği bir mektubunda Boşnaklar'a olan nefretini şu cümlelerle dile getirmiştir "*Aziz dostum Hafız Paşa'ya selam söyle ve bir süre Sava'da tutulan balıkları yemekten kaçınmasını bildir. Çünkü balıklar Doboy'da nehre döktü-*

⁶³ Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007, s.71; Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999. Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, Çeviren: Mehmet Harmanlı, İstanbul: Sabah Kitapları, 2001, s.85; Griffie, *a.g.e.*, s.127-128; György Csorba, "Macar Mültecileri", *Türkler*, Çeviren: Erol Hatıplı, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.808.

⁶⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:13272; Lef:2, 20 Zilhicce 1266/27 Ekim 1850 tarihli İzvornik Kaymakamı Mahmud Paşa tarafından gönderilen tahrirat; Lef:3, 22 Zilhicce 1266/29 Ekim 1850 tarihli İzvornik Kaymakamı Mahmud Paşa tarafından gönderilen tahrirat; nr:13684; Lef:4, 18 Rebiülevvel 1267/21 Ocak 1851 tarihli Bosna Valisi Hayreddin Paşa'nın tahriratu.

⁶⁵ Glenny, *a.g.e.*, s.84.

⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.34.

⁶⁷ Babuna, *a.g.e.*, s.19-20, 154.

ğüm Boşnak etleriyle besleniyorlar.”⁶⁸. O, düşüncelerini İstanbul'a yolladığı raporlarda da açıkça yazmaktan çekinmemiştir. Meselâ bir raporunda, “Her nasıl olsa şu Boşnak gürûhu arsız ve edebsiz bir mahlûk oldukları ve başlarına vurarak kendilerinin haddi bildirilmedikçe ve te'dibât-ı lâzimleri icrâ olunmadıkça merkûz-ı fıtatları olan bâğı ve şekâveti aralık buldukça izhârdan hâli olmayacakları bedihî...”⁶⁹ ifadelerini kullanmıştır. “Merkûz-ı fıtatları olan bâğı ve şekâvet” ifadesinden de anlaşılacağı gibi, Ömer Lûtfi Paşa Boşnaklar hakkında ciddi bir önyargıya sahiptir. Onların âsîliklerini mizaçlarının bir parçası olarak görüyor, dahası onlardan “mahlûk” diye bahsediyor, onlara bir şey yaptırmak için mutlaka kafalarına vurulması gerektiğine inanıyordu. Griffe'ye göre, “Onun bu sertliği Bosna'da Osmanlı egemenliğinin sonunu hazırlamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Ömer Lûtfi Paşa'nın Bosna Hersek'te yaptığı yıkımı tamir etmesi mümkün olamamıştır.”. Ona göre, “Ömer Lûtfi Paşa bizzat günahsız Boşnakların katledilmesine sebep olan kişi olarak Bosna Hersek tarihindeki yerini almıştır.”⁷⁰. Boşnak tarihçiliğinin kurucusu Safvet-Beg Başıgaç ise Ömer Lûtfi Paşa'nın askerî harekâtının “Boşnak özgürlüğüne ve enerjisine son verdiğini” yazar⁷¹.

Ömer Lûtfi Paşa komutasındaki birlikler, âsîlerle 12'si büyük olmak üzere 25 muharebe yapmıştır⁷². Çarpışmalarda binlerce kişi yer almış, her iki taraftan yüzlerce kişi ölmüştür. İsyân devam ederken isyânın elebaşı Ali Rızvanbegoviç Paşa önce tutuklanmış, sonra şüpheli biçimde hayatını kaybetmiştir⁷³. İsyân sonrasında devlete muhalif olabilecek herkes sürgüne gönderilmiştir⁷⁴. Sonuçta Boşnaklar en korktukları şeye bizzat kendileri yol açarak, Bosna üzerindeki Müslüman otoritesinin kırılmasına sebep olmuş-

⁶⁸ Glenny, *a.g.e.*, s.86.

⁶⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:13808, Lef:8.

⁷⁰ Griffe, *a.g.e.*, s.115.

⁷¹ Robin Okey, *Taming Balkan Nationalism The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia, 1878-1914*, New York: Oxford University Press, 2007, s.6.

⁷² Abdi, *Tebstratü'l-eşkyâ*, İstanbul: Basiret Matbaası, 1289, s.101; Eduard Philippe Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat. Devlet-i Osmanîye'nin Tarih-i Islâhâtı 1826-1882*, Mütercimi: Ali Reşad, İstanbul: Kanaat Kitabhânesi, 1328, s.87; Bosna Hersek'te Tanzimat uygulanması nedeniyle gelişen olaylar ve 1849 isyânı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Zafer Gölen, “1849-1851 Bosna Hersek İsyânı”, *Belleten*, C.LXVI, Sayı:247, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s.905-930; Glenny, *a.g.e.*, s.84-89; Aličić, *Uredenje*, s.20.

⁷³ Griffe, *a.g.e.*, s. 7-12; Abdi, *a.g.e.*, s.88-89.

⁷⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:13273, 5 Muharrem 1267/10 Kasım 1850 tarihli arz tezkiresi; nr:13588, Lef:1, 11 Safer 1267/16 Aralık 1850 tarihli Belgrad Muhafızı Vasıf Mehmed'in tahriratu; nr:14929, 9 Safer 1268/4 Aralık 1851 tarihli arz tezkiresi; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yayınlayan: M. Münir Aktepe, Cilt: IX, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s.27.

lardır. Böylece yüzyılın başından beri sürekli olarak devlete kafa tutan Müslümanlar, bir daha toparlanamayacak şekilde sindirilmişlerdir. İlk başlarda, İstanbul, mücadelenin bu şekilde son bulmasından memnun olmuş, hatta Bosna harekâtı anısına madalya dahî bastırmıştır⁷⁵. Fakat kısa sürede yaptığı hatayı anlayan devlet, biraz olsun yaraları sarmak için sürgüne gönderilen kimselerden bazılarının çok kısa bir süre sonra memleketlerine dönmesine izin vermiştir. Nitekim İstanbul'da ikamet etmeye mecbur tutulan 99 kişi Kasım 1852'de Bosna'ya dönmüştür⁷⁶.

2- 1857-59 İsyânı

1849 isyânı sonrasında Ömer Lûtfî Paşa'nın sert mizacına uygun olarak yapılan cezalandırmalar, Bosna'da hükümetin umduğundan daha farklı bir yapılanma ortaya çıkarmıştır. Bölgede bin yıldan fazla süren sosyal yapı derinden sarsılmıştır. Müslümanlar merkeze küstürülürken, Hıristiyanlar'a da yaranılamamıştır. O zamana kadar Bosna'da hiçbir zaman siyasî güç olamamış Hıristiyan unsurlar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamışlardır. Özellikle, Kırım Harbi'nin ortaya çıkardığı yeni siyasî gelişmeleri değerlendiren Bosnalı Hıristiyanlar, Karadağ'ın da kışkırtmasıyla 1857 yılı ilkbaharında harekete geçmişlerdir⁷⁷.

Âsiler isyânlarını Batı memleketleri nezdinde meşru hâle getirmek ve dış destek temin edebilmek maksadıyla isyândan evvel Mostar'daki konsoloslara aracılığıyla devletten şunları talep etmişlerdir⁷⁸:

1- Türk memurları ile mahalli hükümet arasında vekâlet ve kendi menfaatlerini müdafaa edecek kocabaşlarının bulunması

⁷⁵ Bosna Madalyası altın ve gümüş olarak iki şekilde bastırılmıştır. Daha önceki sefer ve muharebe madalyalarına göre oldukça sade olarak tasarlanmıştır. Ön yüzünün teyzinatı tamamen boş bir zemin üzerinde büyük bir Abdülmecid tuğrasından ibarettir. Arka yüzünde ise sağa bakan büyük bir hilâl ve beş köşeli bir yıldız, zarif bir motifle çerçevelenmiştir. Altında yer alan kartuşun birinde "Bosna" kelimesi diğeri ise "Sene 1266 (1850)" yazısı yer almıştır. Madalya 1852'de bastırılmıştır. Tuğrakeş ve hattatı Mustafa Efendi, hakkâkı James Robertson'dur. Altın olanı, 37 mm. genişliğinde 37.27 gram ağırlığında; gümüş olanı ise 36.8 mm. genişliğinde 22.37 gram ağırlığındaydı. Bakınız, Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz. Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004, s.139, 143-144, 153; *Nadir Osmanlı Madalya ve Nişanlar Kataloğu*, Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, Basım Tarihi Belirtilmemiş, s.16; <http://www.tsk.mil.tr/askerimuze/madalyalar.htm>; <http://www.turkishmedals.net>.

⁷⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:16300, Lef:2-3, 4 Safer 1269/17 Kasım 1852 tarihli Bosna Valisi Mehmed Hurşid Paşa'nın tahriratları; Aliçic, *Uredenje*, s.66-73.

⁷⁷ B.O.A., *İ.M.MS.(İrade Meclis-i Mâhsûs)*, nr:492; *İ.D.*, nr :28889; Engelhard, *a.g.e.*, s.136.

⁷⁸ Engelhard, *a.g.e.*, s.167; J. B. T. Bury, "Nationalities and Nationalism", *The New Cambridge Modern History*, Edited By: J. P. T. Bury, Volume: X, Cambridge: At The University Press, 1960, s.240.

- 2- Dinlerine saygı gösterilmesi⁷⁹
- 3- Kiliseler ve kiliselerine çan kuleleri inşasına müsaade olunması
- 4- Kendi milletlerinden bir piskoposun ruhanî başkanlığı altında bulunmaları
- 5- Okul açmalarına izin verilmesi
- 6- Zaptiyelerin evlerde ikametinin önüne geçilmesi
- 7- Arazi sahibi beylere mahsulün dörtte birinden fazlasının verilmemesi ve bunun da kendi vekilleri tarafından toplanması
- 8- Vergilerin ev başına maktu olarak tayini ve tahsiline kocabaşlarının memur edilmesi

Onlar yukarıdaki isteklerde bulunurken, Osmanlı Devleti'nin bu talepleri yerine getirmeyeceğinden emindiler. Ancak, Osmanlı yetkilileri, yukarıdaki her talebi ayrı ayrı ele almışlar, her problem tam da Hıristiyanlar'ın istediği doğrultuda çözüme kavuşturulmuş veya çözüm için çaba gösterilmiştir. Buna karşı, isyân hafiflemek şöyle dursun, daha da artmıştır. İlk olarak isyânın gerçek sebeplerini tespit için, Bosna Meclis-i Kebir Reisi Ağâh Efendi başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon isyân bölgelerine giderek halk ve âsilerle görüşmüş, halkı isyândan vazgeçirmeye uğraşmıştır. Komisyon üyeleri, 17 Mayıs 1857 gecesi âsi ve reaya temsilcileri ile İzvornik Metropoliti'nin evinde bir toplantı yapmıştır. Toplantıda, Hıristiyan temsilciler aşağıdaki meselelerin bölgede huzursuzluğa sebep olduğunu belirtmişlerdir⁸⁰.

- 1- Çiftlik sahiplerine doğrudan ot yerine bir buçuk kıyye yağ verilmesi
- 2- Devlet memurlarının iltizam almaları
- 3- Subaşların köylerde ikamet etmeleri

⁷⁹ İddiaların aksine Hıristiyanlar devletten izin almak kaydıyla kilise inşa edebiliyor ve ayinlerini özgürce icra edebiliyorlardı. Bu konuda devlet onların her isteğine olumlu cevap vermişti. Ayrıntılı bilgi için bakınız, *Gök Kubbe Altında Birlikte Yaşamak*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2006, s.6-18; Zafer Gölen, "Tanzimât Döneminde Bosna Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri", *Belleten*, C.LXV, Sayı:242, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001, s.221-242. Günümüzde Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan, Makedonya ve Kosova'yı ziyaret edenler, yol kenarlarında çoğu X-XV. yüzyıllar arasında inşa edilmiş kiliselerin tanıtım tabelasını görürler. Bugün hâlâ Balkanlar'ın bazı bölgelerinde devam eden "*Osmanlı döneminde dinî hoşgörü ve özgürlüğün olmadığı iddialarına*" karşı, bu yapıların nasıl ayakta kalabildiği kendilerine sorulduğunda bir cevap alamamaktadır.

⁸⁰ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, Lef:47, varak: 2-4; Lef:38; Lef:39; Lef:59.

- 4- Sayım yapan mültezimlerin dikkatsizlikleri
- 5- Üst düzey yöneticilerin kapı halkının halka baskı yapması
- 6- Yargı sistemindeki aksaklıklar
- 7- Mahkemelerde Hıristiyanlar'ın şahitliğinin kabul edilmemesi
- 8- Kişilerden kaynaklanan baskı ve hatalar
- 9- Rakı yapımında kullanılan kazanlardan alınan vergiler toplanırken dikkatli davranılmaması
- 10- Çiftlik gelirlerinin iltizama verilmesi sırasında çiftçilerin fikrinin alınmaması

Görüşmenin ardından, 10 Haziran 1857'de, Hıristiyanlar'ın istekleri doğrultusunda vergi toplamayı düzenleyen bir yönetmelik hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. 25 madde olan bu yönetmelikle vergi tahsili, mültezimlerin hak ve yetkileri, çiftçi ve çiftlik sahiplerinin hak ve ödevleri yeniden düzenlenmiştir. Düzenlemenin 1–21. maddeleri gereğince, angarya ve angarya benzeri her türlü yükümlülük yasaklanmış, yapılan her iş karşılığında ücret ödenmesi kuralı getirilmiş, vergi tahsilinin ne şekilde yapılacağı somut ifadelerle açıklanmıştır. Ayrıca tarafların birbirini suçlamasının önüne geçebilmek için, yapılacak her türlü işlemin kayıt altına alınması mecburî hâle getirilmiş, taraflar arasındaki anlaşmazlıklarda kaza meclislerine hakemlik yetkisi verilmiştir. Düzenlemenin 22–25. maddelerinde ise Bosna'da isyâna yol açtığı iddia edilen meselelere değinilmiş, memurların her türlü vergi işiyle uğraşması yasaklanmış, her hangi bir haksızlığın tespiti durumunda hapis cezası da dâhil sert cezaî müeyyideler getirilmiştir⁸¹.

Vergi tahsil yönetmeliğinin ardından, Hıristiyanlar'ın 17 Mayıs 1857 İzvornik toplantısında dile getirdikleri baskı ve yolsuzlukları araştırmak üzere 6 Müslüman 6 Hıristiyan üyeden oluşan geçici bir mahkeme kurularak soruşturma başlatılmıştır. İzvornik toplantısına katılan Hıristiyan temsilcileri bu defa vergi tahsili sırasında kendilerine baskı yaptığını iddia ettikleri Mültezimler Yenipazarlı Mustafa Ağa, Haliloviç Ali Ağa ve Arnavut Hüseyin Ağa'nın yargılandığı mahkemede hazır bulunmuşlardır. Mahkeme son derece şeffaf bir biçimde tarafları yüz yüze getirmiştir. Mahkemede Hıristiyanlar'ın iddia ettikleri her konu ayrı ayrı ve titizlikle ele alınmıştır. Fakat, mahkeme esnasında, Hıristiyanlar'ın iddialarının çoğunun asılsız olduğu

⁸¹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436.

ortaya çıkmıştır. Haklı oldukları birkaç alacak meselesi de vergisi henüz tahsil edilmemiş bazı köylerden alınan malzemelerin parasının ödenmemesi yüzünden ortaya çıkmıştır. Ancak mahkeme, vergi tahsili yapılmamış dahî olsa, halktan talep edilen her türlü malzemenin parasının peşin olarak ödenmesi gerektiğine hükmetmiş, bu hususta mültezimler suçlu bulunmuştur. Mahkeme sonunda, Mustafa Ağa'dan 5.225 kuruş 30 para, Hüseyin Ağa'dan 9.461 kuruş, Ali Ağa'dan ise 1.975 kuruş alınarak hak sahiplerine ödenmiş⁸²; ayrıca bu kimselerin mültezimlik yetkileri de ellerinden alınmıştır⁸³. Yine Hıristiyanlar'ın mağduriyetlerinin önüne geçebilmek için, eyâletin muhtelif bölgelerinde tüm şikâyetlerin din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kabul edildiği, "*Meclis-i Muvakkatler*", "*Tahkik*" ve ticari davalarının ele alındığı "*Ticaret Mahkemeleri*" kurulmuştur⁸⁴. Yargı sürecinde görüldüğü gibi, İzvornik ve Banaluka'da ayaklanan reayanın şikâyetçi oldukları konuların çoğunun gerçekte bir ilgisi bulunmamaktadır. Çok küçük hadiseler abartılarak kamuoyuna yansıtılmış, ayaklanma için yapay gerekçeler oluşturulmuştur.

Hükümet çalışmaları daha da ileri götürmüş, 1857 Ağustos'unda Bosna için özel bir araştırma komisyonu kurarak başına, yabancı konsoloslar dâhil her kesimin güvenini kazanan Ahmed Aziz Paşa atanmıştır⁸⁵. Aziz Paşa, bölgedeki görevine vakit kaybetmeden başlamış ve anlaşmazlıkları gidermek için bölgedeki dinî liderler de dâhil olmak üzere tüm tarafların yardımını alarak çalışmalarına başlamıştır⁸⁶.

Meclis-i Vâlâ, Ocak 1858 tarihli bir toplantısını tamamen Bosna Hersek'teki olayları tartışmaya ayırmıştır⁸⁷. Toplantı sonunda; Bosna Hersek, Sırbistan ve Karadağ'daki olayları tamamen sona erdirmek amacıyla, olayları yerinde araştırmak üzere adı geçen eyâletlere geniş yetkilere sahip müfet-

⁸² B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, Lef:2, 24; *A.MKT.MVL.* (*Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Evrâkı*), nr:91/11; 10 Temmuz 1858 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu Rössler'in Tuzla'daki ajanı Omchikus'un raporu. Berislav Gavranović, *Bosna i Hercegovina od 1853.-1870. godine*, Sarajevo: GRADA-Odjeljenje Istorisko-Filoloških Nauka, 1956, s.143-146.

⁸³ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, Lef:24, 6 Zilhicce 1273/28 Temmuz 1857 tarihli Bosna Meclis-i Kebir mazbatası; *A.MKT.MVL.*, nr:91/11; 10 Temmuz 1858 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu Rössler'in Tuzla'daki ajanı Omchikus'un raporu. Gavranović, *a.g.e.*, s.143-146.

⁸⁴ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:492, Lef:1.

⁸⁵ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, Lef:51; *A.MKT.MVL.*, nr:91/11.

⁸⁶ B.O.A., *A.MKT.UM.* (*Sadâret-Mektûbî, Umûm Vilâyât*), nr:304/82, 26 Cemaziyelevvel 1274/12 Ocak 1858 tarihli Ahmed Aziz Paşa'ya yazılan şukka.

⁸⁷ B.O.A., *İ.MMS.*, nr: 476, 8 Cemaziye'lâhir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi.

tişler atanmış, telaşlı tavrından dolayı başarısız kabul edilen Mehmed Reşid Paşa⁸⁸ görevden alınarak yerine Mehmed Kâni Paşa⁸⁹ getirilmiştir.

1858 İlkbaharı öncesinde üçlemenin çiftlik sahiplerine ödenmemesi sebebiyle, bir iç çatışma ihtimâli gittikçe artmıştır. Zirâ, içinde buldukları durumu katlanılmaz bulan Müslümanlar, Hıristiyanlar'a karşı harekete geçmek üzere fırsat kollamaya başlamışlardır. Bu tehlikeli gelişmeler üzerine Ahmed Aziz Paşa başkanlığında, Şubat 1858'de, İzvornik'teki kazalardan dörder çiftçi temsilcisi ve çiftlik sahiplerinin bulunduğu bir komisyon toplanarak problemleri tespit etmek ve çözmek için çalışılmıştır. Üç gün süren toplantı sonunda görünüşte bir uzlaşmaya varılmıştır. Buna göre⁹⁰;

1- Çiftlik sahipleri üçleme hâsılatını kendisi, vekilleri veya adamları aracılığıyla toplayacak, başka kimselere (mültezimlere) ihâle etmeyecek

2- Çiftlikte yapılacak tamirler, tarla açma, çit çevirme gibi çalışmalara dair her türlü masraf çiftlik sahibi tarafından karşılanacak

3- Ürün nakliyle ilgili hususlarda Bosna Meclis-i Kebiri tarafından hazırlanan 10 Haziran 1857 tarihli kararname geçerli olacak

4- Bundan böyle ottan da doğrudan üçleme alınacak

En etkili çalışma ise toprak kullanım hakkını düzenleyen "*Safer Kanunnâmesi*" veya "*Çiftlik Kanunnâmesi*"dir. Bundan sonra 50 yıldan uzun süre yürürlükte kalacak bu çalışmanın böylesi bir isyân ortamında gerçekleştirilebilmiş olması takdire şayandır. Kanunun hazırlanabilmesi amacıyla 21 Müslüman, 21 Hıristiyan'dan oluşan 42 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Komisyon üyeleri İstanbul'a giderek, yaklaşık 10 ay orada kalmışlardır⁹¹.

⁸⁸ B.O.A, *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:643, s.184-185; Evasit-i Cemaziyelâhir 1274/27 Ocak-5 Şubat 1858 tarihli hüküm; *İ.MMS.*, nr:476, 8 Cemaziyelâhir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C.II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1989, s.1106.

⁸⁹ B.O.A, *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:643, s.184-185; *İ.MMS.*, nr:476, 8 Cemaziyelâhir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Yayıma Hazırlayan: Nuri Akbayar, C.III, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.865; Öztuna, *a.g.e.*, s.1106.

⁹⁰ B.O.A, *A.MKT.UM.*, nr:308/58, 13 Receb 1274/27 Şubat 1858 tarihli Bosna Teftiş Memuru Ahmed Aziz Paşa'nın tahriratu.

⁹¹ B.O.A, *A.MKT.UM.*, nr:372/69; Tevfik Güran-Ahmet Uzun, "Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875)", *Belleten*, C.LXX, Sayı:259, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s.885.

Müzakereler oldukça tartışmalı geçmiştir. Çiftçi temsilcileri kiracı oldukları toprağın tamamen kendilerine bırakılmasını istemişler, buna karşı çiftlik sahipleri de topraklarının ellerinden alınacağı korkusuyla çiftçi temsilcilerinin her isteğine karşı çıkmışlar, bu durum zaman zaman müzakerelerin tıkanmasına sebep olmuştur. Arabulucu rolündeki devlet ise, iki taraf arasında sıkışıp kalmıştır. Çetin pazarlıklarla geçen 10 ayın ardından, anlaşma taslağı 1859 Ağustos'u sonunda hazır hâle getirilmiştir⁹². Hazırlanan taslak, 28 Ağustos 1859'da padişaha sunulmuştur. Maddelerden ilk altısı ayrı ayrı sancaklardaki durumu düzenlemeye yöneliktir. Kalan yedi madde ise, genel konuları içermektedir. Düzenleme ile çiftçilerle çiftlik sahipleri arasındaki hak ve ödevler somut biçimde tanımlanmıştır⁹³. Nizamnâme, padişah tarafından 13 Safer 1276/11 Eylül 1859'da tasdik edildikten sonra, 14 Safer 1276/12 Eylül 1859 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁹⁴.

Tahmin edileceği gibi *Çiftlik Kanunnâmesi* de âsileri durdurmaya yetmemiştir. Çünkü isyânın sebebi Bosna'da yapıldığı iddia edilen baskılar veya haksızlıklar değildi. İsyânda rol alanlar sadece dış güçler tarafından kullanılan piyonlardı. Sırlar, bağımsızlık elde etmek istiyor, fakat bunu doğrudan yapacak cesareti bulamıyorlardı. Karadağlılar da aynı şeyi arzuluyordu. Ancak, onların da bunu gerçekleştirecek güçleri yoktu. Ruslar, Kırım Savaşı ile kaybettikleri itibarı yeniden kazanmak istiyor, fakat bunu doğrudan yaparak Paris Barış Antlaşması ile Avrupa'da tesis edilen dengeleri sarsmaktan çekiniyorlardı. Bu yüzden Panslavistler aracılığıyla Osmanlı Devleti'nde huzursuzluk çıkarmak ve sözde masum Hıristiyanlar'ın kurtarıcısı rolüne bürünmek istiyorlardı. Fransızlar, ekonomik ve siyasî olarak yenildikleri İngiltere karşısında yeni yandaşlar arıyorlardı. Avusturyalılar ise Slav enerjisinin Osmanlı topraklarında erimesini ve böylece kendi topraklarındaki Slavlar'ın seslerini çıkarmasının önüne geçmeyi hedefliyorlardı.

⁹² B.O.A., *İ.MMS.*, nr:661, Lef:1; Lef:2, s.1-7, 29 Muharrem 1276/28 Ağustos 1859 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası; Güran-Uzun, *a.g.m.*, s.885-891.

⁹³ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:661, Lef:3; 29 Muharrem 1276/28 Ağustos 1859 tarihli Meclis-i Tanzimat tarafından kaleme alınan nizamnâme.

⁹⁴ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:661, 13 Safer 1276/11 Eylül 1859 tarihli arz tezkiresi; 14 Safer 1276/12 Eylül 1859 tarihli irade; *Düstûr*, C.I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289, s. 765-771. İngilizce metin için bakınız, *British Document on Foreign Affairs: Report and Papers From The Foreign Office Confidential Print*, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Part I, Series B, The Near and Middle East 1856-1914, Editor: David Gillard, Volume: 5, The Otoman Empire in the Aftermath of the Berlin Settlement, 1878-1883, University Publications of America 1984, s.119-122; Transkripsiyon metin için bakınız, Güran-Uzun, *a.g.m.*, s.896-901.

1857'de başlayan isyân 1858'de gelişerek devam etmiş, Karadağ'ın artan desteği ile tüm eyâlete yayılmıştır. Karadağlılar isyândan bekledikleri faydayı elde etmişler, 13 Mayıs 1858'de bir Osmanlı ordusunu Grahova Sahrası'nda yenilgiye uğratmayı başarmışlardır⁹⁵. Grahova yenilgisi sonrasında savunmasız kalan Müslümanlar'a karşı harekete geçen Karadağlı-âsî birlikleri, Koryaniçe ve Kolaşin'de korkunç katliamlar yapmışlardır⁹⁶. Fakat kısa zamanda toparlanan Türk birlikleri, başka katliamların meydana gelmesini engellemişlerdir. Bu olaylar yaşanırken, Fransa Adriyatik Denizi'ne savaş gemilerini göndererek Karadağ'a destek vermiş ve Osmanlı Devleti'nin muhtemel bir Karadağ operasyonunun önüne geçmeye çalışmıştır⁹⁷.

Karadağ destekli saldırıların yoğunlaşması üzerine İstanbul, Karadağ dize getirilmeden isyânın bitmeyeceğini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Karadağ'a sefer ihtimâlinin artması üzerine, 8 Kasım 1858'de olaylara bir çözüm bulmak, Osmanlı Devleti ile Karadağ arasındaki meseleleri halletmek amacıyla, Paris Barış Antlaşması'na imza koyan Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere ve Prusya'nın katılımı ile İstanbul'da bir konferans toplanmıştır. Osmanlı Devleti'nin neredeyse cezalandırıldığı konferansta, Karadağ'ın istediği gibi Grahova, Zupçe ve Rudina Karadağ'a bırakılmış, Osmanlı-Karadağ sınırının tespitine karar verilmiştir. Sınır, Paris Barış Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerin konsoloslarının katılımıyla tespit edilmiş, böylece Karadağlılar bağımsızlıklarına giden yolda önemli mesafe almışlardır⁹⁸.

İstanbul Konferansı da isyânın yatışmasına yetmemiştir. Çünkü Karadağ tarafından desteklenen isyâncı guruplar, 1859 İlkbaharı'ndan itibaren yeniden sahneye çıkmışlardır. İzvornik, Nikşik, Koniçe, Bileke, Klobuk, Kristaç, Gusine, Plava, Oğraniçe ve tüm Duga Boğazı boyunca sert çatışma-

⁹⁵ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:15b-16a; Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, Çeviren: Alev Sunata Kırımli, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s.141-144; Elizabeth Roberts, *Realm of the Black Mountain. A History of Montenegro*, London: Hurst & Company, 2007, s.226-227; Dervla Murphy, *Through The Embers of Chaos. Balkan Journeys*, London: John Murray, 2003, s.314. Grahova Savaşı, Karadağ tarihinde çok önemli bir yer işgâl eder. Karadağlılar, bu galibiyetin anısına madalya bastırılmışlar, günlerce kutlama yapmışlardır.

⁹⁶ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:16a; Hayri Kolaşinli, "Boşnaklar'ın Kolaşin'den Göçü", *Muhacirlerin İzinde. Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Derleyen: Hayri Kolaşinli, Ankara: Lotus, 2003, s.99; Murphy, *a.g.e.*, s.307; Roberts, *a.g.e.*, s.228; Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa. Batı'da Balkan İmajı*, Çeviren: Haşim Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s.148.

⁹⁷ Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.188, 201; Roberts, *a.g.e.*, s.228; Murphy, *a.g.e.*, s.314.

⁹⁸ Engelhard, *a.g.e.*, s.136-137; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s.75-76; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.187-188; Besim Darkot, "Karadağ", *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, s.227; Roberts, *a.g.e.*, s.228-229.

lar yaşanmıştır. Fakat âsiler herhangi bir başarı kazanamamışlar, hemen hemen her yerde bozguna uğramışlardır. Osmanlı kuvvetleri, 1859 yılı ortalarından itibaren saha kontrolünü de ele geçirmişler, âsiler büyük kayıplar vermeye başlamışlardır⁹⁹.

Âsilerin ve Karadağ kuvvetlerinin yıpranması üzerine Karadağ Ladikası, İşkodra'daki yabancı konsoloslara bir mektup göndermiş; olaylarla hiç ilgisi yokmuş gibi, Hersek'teki çatışmalardan kendi tebaasının zarar gördüğünü belirtmiş, Osmanlı yetkilileri, konsololar ve kendi temsilcisinden oluşan bir komisyonun olayları incelemesini önermiştir¹⁰⁰. Ladika'nın isteği Batılı devletler nezdinde ve özellikle Rusya'dan kabul görmüştür. Rusya, 5 Eylül 1859'da Osmanlı Hükümeti'ne bir memorandum vermiştir. Memorandum ile yabancılardan oluşan bir teftiş heyetinin bölgeye gönderilmesini istemiştir. Ancak, hükümet bunu kendi iç işlerine müdahale olarak değerlendirdiğinden reddetmiştir. İngiltere de Rus hamlesini kendi çıkarlarına aykırı görmüş ve gelişmelere müdahale ederek bir orta yol bulmuştur. İngiliz planına göre, Paris Barış Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerin İstanbul'daki elçileri müşterek bir memorandum kaleme alarak Bâb-ı Âlî'ye iletmışlerdir. Yeni memorandumda, "*Avrupa Devletleri'nin Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti ettikleri, Osmanlı Devleti'nin bu konuda herhangi bir endişe duymasına gerek olmadığı, ancak bu güven sebebiyle rehavete kapılmaması, devletin bu güven ortamından istifade ederek bizzat Padişah'ın sözünü ettiği reformları yapması gerektiği*" belirtilmiş, "*Devletin Müslüman Hıristiyan ayırt etmeksizin tüm tebaanın asayiş ve refahını sağlanması için gerekli önlemleri derhal alması*" istenmiştir¹⁰¹. Memorandum üzerine Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Bulgaristan ve Bosna'daki sorunları araştırmak amacıyla Rumeli teftişine çıkmıştır. Ancak, Paşa Lübnan Meselesi'nin ortaya çıkması üzerine İstanbul'a dönmüştür¹⁰².

İşyanla birlikte küçük kazalar halkı kendini savunmak zorunda kalmıştır. Ancak, Mehmed Kâni Paşa'nın bölgeye gönderilmesinin ardından, Müs-

⁹⁹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 20b-32b.

¹⁰⁰ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:28a-28b.

¹⁰¹ "Paris Muâhedesini imzâ iden Düvel-i Sitte'nin Dersaâdet'te mukim süferâsi tarafından müştereken 1859 senesi Eylül'ünün... tarihiyle müverrahan Bâb-ı Âlî'ye takdim olunan müzekkirenin aynen tercemesidir", Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Demirbaş No: 06 Mil Yz B 117, s.12-13.

¹⁰² Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Bosna'ya gidememesi yüzünden, 1861 başında yeni bir teftiş heyeti gönderilmiştir. B.O.A., *I.M.M.*, nr:900, 19 Cemaziyevvel 1277/3 Aralık 1860 tarihli arz tezkiresi; 20 Cemaziyevvel 1277/4 Aralık 1860 tarihli irade; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, London: Hurst & Company, 2002, s.386; Yonca Köksal-Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007, s.533-537.

lümanlar'ın âsilere müdahalesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Hükümet, olayların Avrupa tarafından “*Müslüman-Hıristiyan çatışması*”¹⁰³ olarak algılanacağı endişesi ile Müslümanlar'dan olaylara müdahale etmemelerini istemiştir. Fakat gidişattan memnun olmayan, katliamlarla sarsılan Müslümanlar zaman zaman başıbozuk kuvvetlere katılarak, bu kez resmî kimlikle devlete yardım etmişlerdir.

Müslümanlar, o zamana kadar yanlarında yarıcı olarak çalışan, herhangi bir siyasî ve askerî gücü olmayan Hıristiyan zümrelerin yükselişini endişe ve şaşkınlıkla takip etmişlerdir. İsyânla birlikte, katı sosyal kuralların geçerli olduğu Bosna'daki toplumsal yaşam kökten değişmiş, bu değişim gündelik yaşamın neredeyse her alanına sirayet etmiştir. Müslümanlar'ı esas kızdıran ve öfkeliendiren esas bu değişimdi. Meselâ, Mostarlı Hasan Ağa değişimden Müslümanlar'ın ne kadar rahatsız olduğunu şu cümlelerle açıklıyordu: “*Valaklar*”¹⁰⁴ *artık arsızlaştılar. Geniş kuşaklar bağlıyorlar ve kendi adlarına mühürlü yüzükler yaptırıyorlar. Geçen hafta çiftliğime gidiyordum, yolda tütün satıcısı Kosta ile karşılaştım. Zannedersin ki kaba adam, adet olduğu gibi atından inip benim geçmemi bekleyecek. Nerede. Herif bütün küstahlığıyla yanımdan geçti, bana da üstün körü bir selam verdi. Bunun sonu nereye varacak? Bosna'daki felaketlerin tek sebebi var; Türk Paşalar Bosna Sipahilerinin İslâm'ın kılıçları olduğunu unuttular. Ne adamlar doğdu bu topraklarda. Büyük Köprülü ve diğer sadrazamlar Hüsrev ve Recep, imparatorluğun kurtarıcısı Murad Paşa ve sonra Mehmed Sokollu hepsi Bosna'nın evlatlarıydı. Buna rağmen bizi feda ediyorlar. Şimdi reaya Moskoflarla, Sırplarla ve Karadağlılarla komplo çeviriyorlar. Ama beylerin hiç gücü yok ve yok oluyorlar. Kendilerine yardım edemezken İstanbul'daki Sultan'a nasıl yardım etsinler. Dişleri sökülmiş bir köpekten sürüyü kurtlara karşı koruması beklenilir?”*¹⁰⁵.

3- 1861-62 İsyânı

Karadağ'da dinlenen ve güçlerini tazeleyen âsiler 1860 yılının son aylarından itibaren yeniden Hersek topraklarına saldırmaya başladılar. İsyân

¹⁰³ İstanbul'un hassasiyetinde ciddi haklılık payı mevcuttur. Zîrâ Avrupalı politikacılar Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki küçük bir kavgayı dahi kısa sürede uluslararası soruna dönmüşlerdir. Bakınız, Murad Efendi, *a.g.e.*, s.140-141.

¹⁰⁴ Ulahlar. Ortodoks Hıristiyan.

¹⁰⁵ Murad Efendi, *a.g.e.*, s.132. Hasan Ağa'nın Hıristiyan komşularının tavırlarından rahatsızlık duyması normaldi. Çünkü çok değil, 20 yıl önce herhangi bir Hıristiyan yolda bir Müslüman'ın geçtiğini gördüğü zaman durup beklerdi. Yollardaki geçiş üstünlüğü Bosna'daki sosyal hiyerarşiyi göstermesi bakımından çok önemliydi. Matija Mažuranić, *A Glance into Ottoman Bosnia*, London: Saqi Books, 2007, s.102; John Gardner Wilkinson, *Dalmatia anf Montenegro with A Journey To Mostar in Herzegovina and Remarks on the Slavonic Nations the History of Dalmatia and Ragusa the Uscoacs*, Volume: II, London: John Murray, 1848, s.63.

gerekçeleri 1857'deki isyân gerekçeleri ile aynıydı. Aslında öne sürdükleri bahaneler neredeyse yüz yıldır değişmiyordu. Sadece yapılan yeni reformlarla birlikte, bu gerekçelere bir de reformlarla söz verilen yeniliklerin uygulanmadığı bahanesi ekleniyordu. Bu kez de aynı olmuştu. Bilinen bahanelerin yanına, toprak kanunu ve vergi toplama yönetmeliğinin uygulanmadığı şikâyetleri de eklenmişti. Maalesef, İstanbul'un iyi niyetli çabaları yeterli sonucu vermemiş, Rusya'nın uzun süreden beri devam eden tahrikleri, Sırbistan ve Karadağ'ın muhtariyet haklarını genişletmek amacıyla Hersek'te oturan Hıristiyan halka gizlice silah dağıtması, Avusturya'nın âsileri himaye ederek nüfuz alanını genişletmek istemesi gibi sebeplerle, 1861'de isyânın ikinci ve kanlı safhası başlamıştır¹⁰⁶. Fakat bu seferki isyân daha büyük bir amaca hizmet etmekteydi. Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmayı kesin olarak planlamışlar, ön hazırlık olarak da Hersek'in Karadağ ile sınır bölgelerinde isyânı başlatmışlardı.

1860 Ekim ayından itibaren ilk saldırı haberleri İstanbul'a ulaşmıştır. Saldırıların hemen ardından, 15 Kasım'da Rumeli Ordu Komutanı İsmail Paşa işi ciddiye alarak karargâhını Mostar'a taşımıştır. Bu tedbire ilâve olarak Aralık ayında bir teftiş heyeti kurularak isyânın yayılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Fakat ağır kış şartlarını değerlendirmek isteyen isyâncılar, 22 Ocak 1861'de Koryaniçe'deki sivillere saldırarak isyânı başlatmışlardır. Ardından tıpkı 1857-59 yıllarında olduğu gibi Nikşik abluka altına alınarak, Osmanlı ordusu Duga Boğazı'ndaki sarp coğrafyaya çekilmiştir. Önceki askerî harekâtlarda olduğu gibi Osmanlı ordusu Duga harekâtlarında büyük zorluklar yaşamış, ordu Gaçka-Duga yolunu katetmeye çalışırken, âsiler Hersek sınırına yakın Zupçe, Groboviç, Kristaç, Koryaniçe, Korita, Benan, Klobuk ve Platofçe'ye saldırmışlardır¹⁰⁷.

Olayların bir türlü yatışmaması üzerine, bu kez devreye yabancı ülke konsolosları girmişlerdir. Paris Barış Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerin temsilcileri, Hersek'te çıkan isyânın Avrupa istikrarını bozduğu bahanesiyle âsilerle görüşme talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti başlangıçta bu isteğe olumlu bakmamıştır. Fakat yine aynı ülke temsilcileri Paris Barış Antlaşması'nın yedinci maddesi¹⁰⁸ gereği buna hakları olduğunu ileri

¹⁰⁶ Hüdayi Şentürk, "Tuna Vilâyeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuâtına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha", *Bellekten*, C.IIX, S.226, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s.722; *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, İstanbul: Güven Yayınevi, 1972, s.3118, Engelhard, *a.g.e.*, s.167-168.

¹⁰⁷ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:37a-55b.

¹⁰⁸ Paris Barış Antlaşması'nın 7. maddesi şöyleydi: "Haşmetlû Fransa İmparatoru ve Haşmetlû Avusturya İmparatoru ve Haşmetlû Gran Britanya ve İrlanda Kraliçesi ve Padişahu ve Haşmetlû Prusya Kralı ve

sürerek, âsilerle görüşme konusundaki ısrarcı tavırlarını sürdürmüşlerdir. Konsolosların ısrarcı tavırları karşısında, Osmanlı yetkilileri konsolosların teşebbüsüne izin vermek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine İngiltere, Rusya, Fransa, Prusya ve Avusturya konsolosları 25 Nisan 1861'de İzlastop'da âsi elebaşları ile görüşmüşler, fakat âsileri isyândan vazgeçirmeye muvaffak olamamışlardır¹⁰⁹.

Askerî harekâtlardan istenen sonucun bir türlü alınamaması üzerine, Rumeli Ordu Komutanı İsmail Paşa üzüntüden felç geçirmiş ve yerine 23 Nisan 1861'de Balkan coğrafyasında savaşmayı en iyi bilen kişi olan Ömer Lûtfi Paşa atanmıştır. Ömer Lûtfi Paşa'nın Rumeli ordu komutanı olması, hem âsilere hem de Karadağ'a açık bir mesajdı. Onun atanması, Osmanlı Devleti'nin olayları sona erdirmek için zamanın geldiğine karar verdiğinin güçlü bir işaretiydi¹¹⁰.

Ömer Lûtfi Paşa göreve başlar başlamaz kendisine İstanbul'dan verilen bir buyuruldu yayınlamıştır. Buyuruldu sonucu Bosnalı Hıristiyanlar devrim niteliğinde haklar kazanmışlardır. Buyruldu ile Hıristiyanlar'ın elde ettiği haklar şunlardır¹¹¹:

- 1- Kendi muhtar ve kocabaşlarını seçme hakkı
- 2- Kilise inşa etme, çan çalma ve ayin yapma serbestliği
- 3- Zaptiyelerin halkın evinde oturmasının yasaklanması
- 4- Toprak nizamnâmesinin uygulamaya konularak, çiftçi-bey ilişkilerinin resmî kayıt altına alınması zorunluluğu

Padişahu ve Haşmetlû bütün Rusyalar İmparatoru ve Haşmetlû Sardanya Kralı ve Padişahu Hazârât-ı Saltanat-ı Seniyye'nin Avrupa Hukuk-ı Umûmiyyesi ve cemiyeti menafinden hissedar olmağa dahil olduğunu ilân iderler ve Hükümdaran-ı müşarünileyhimin her birisi ayrı ayrı Memâlik-i Saltanat-ı Seniyye'nin tamamıyla istiklâl-i âlisine riayet itmeğe taahhüd ider ve işbu taahhüderinin tamami-i icrasına müştereken mütekeffil olurlar. Binaberin bunu ihlâlî mücib olacak her bir harekete menfaat-ı umûmiyyeye dokunur bir mesele nazarıle bakacaklardır." Bakınız, *Muâhedât Mecmûası*, C. IV, s.248; Erim, *a.g.e.*, C.I, s.345-346.

¹⁰⁹ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:937, 19 Ramazan 1277/31 Mart 1861 tarihli arz tezkiresi; Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:51b-53b.

¹¹⁰ B.O.A., *A. MKT. NZD. (Sadâret-Mektûbi, Nezâret ve Devâir Kalemi)*, nr:349/30, 12 Şevval 1277/23 Nisan 1861 tarihli Seraskerliğe yazılan Sadrazamlık buyruldu; B.O.A., *A.MKT.UM.*, nr:478/12, 7 Zilhicce 1277/16 Haziran 1861 tarihli Ömer Lûtfi Paşa tarafından Sadarete gönderilen arz tezkiresi; Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:57a-57b; Ali Suavi, *A Propos de L'herzégovine. Monténégro*, Paris: Imprimerie Victor Goupy, 1876, s. 30.

¹¹¹ B.O.A., *İ.MMS.*, Lef:2; *A.MKT.UM.*, nr:478/12; nr:947, 18 Şevval 1277/29 Nisan 1861 tarihli arz tezkiresi; 19 Şevval 1277/30 Nisan 1861 tarihli irade; Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:58b-59a; Arbuthnot, *a.g.e.*, s.135-137.

5- Vergilerin, muhtar ve kocabaşları aracılığıyla hanelere taksim edilecek toplanması ve hükümete teslim edileceği

6- Bölgeye yerel dilleri bilen din adamları atanmasına dikkat edileceği

7- Reayaya toprak sahibi olma hakkı

Osmanlı Devleti'nin Müslümanlar'ı küstürmeyi göze alarak yayınladığı bu beyannâme dahî âsiler üzerinde etkili olamamıştır. Bunun üzerine, Ömer Lûtfî Paşa isyânın kaynağını tecrit etmek için tüm Karadağ'ın etrafını kuşatmıştır. Kuşatma harekâtları sırasında İstoliçe, Platofçe, Benan, Nikşik, Piva, Şuma, Zaberçe¹¹² ve Kolaşin'de sert çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmalar 1862 yılında da devam etmiştir. Şubat ayında başlayan çatışmalar Klobuk, Zupçe, Presika, Kristaç, Vasovik, Karniçe, Nikşik ve Berane'de yaşanmıştır¹¹³.

Karadağ dize getirilmeden isyânın bitmeyeceği anlaşıldığından, 6 Haziran 1862'de Karadağ askerî harekâtı başlamıştır¹¹⁴. Başarılı bir askerî harekât sonrasında, Osmanlı orduları Karadağ'ın başkenti Çetine'ye girmek üzereyken, Batılı devletlerin müdahalesiyle 31 Ağustos 1862'de İşkodra Antlaşması imzalanmak zorunda kalınmıştır¹¹⁵. Böylece, 1857'de başlayan isyân süreci sona ermiştir.

1861-62 isyânından kârlı çıkan taraf Sırbistan olmuştur. Sırp lar, Karadağ askerî harekâtı başlayınca, 15 Haziran 1862'de bir Osmanlı askeri ile Sırp çocuk arasında çeşmeden su doldurma meselesi yüzünden çıkan olayı bahane ederek Belgrad Kalesi'ne saldırmışlardır. Olaylar, 17 Haziran'da Belgrad Kalesi'nde bulunan Osmanlı topçusunun Belgrad'ı bombalaması ile sonuçlanmıştır. Belgrad'ın bombalanması, Avrupa kamuoyunda Osmanlı idaresine karşı bir tepki oluşturmuştur. Gelişmeler karşısında, Paris Barış Antlaşması'na imza koyan devletler antlaşmanın yedinci maddesine dayanarak konunun görüşülmesi için Osmanlı Devleti'ne çağrıda bulunmuşlardır. Bu devletlerle Osmanlı delegeleri arasında yürütülen görüşmeler sonucu, İstanbul (Kanlıca) Protokolü imzalanmıştır. Protokole göre, Müslüman

¹¹² Piva Galibiyeti olarak bilinir.

¹¹³ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:57b-89a.

¹¹⁴ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:89a-89b.

¹¹⁵ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:10, hk:75, s.42-44; B.O.A., *Satın Alınan Evrak. Cavid Baysun Evrakı (HSD.CB.)*, nr:1/35, varak:4; Belge: 9; Şentürk, *a.g.m.*, s.724-25; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.3119-3120.

halkın kaleler dışında oturması yasaklanmış, Sokol ve Uziçe Kaleleri yıkılmıştır¹¹⁶.

1857–62 yılları arasında gelişen olaylarda Müslümanlar doğal olarak devletin yanında yer almışlardır. Fakat bu, eskinin aktif ve sahiplenici tavrı değildi. Gelişen olaylar ve Müslümanların pasif tavırları, İstanbul'un 1851'de Bosna'da yaptığı hatayı açık biçimde görmesini sağlamıştır¹¹⁷. Durumu düzeltmek ve kamuoyu desteğini yeniden kazanmak amacıyla iyi bir hukukçu ve tecrübeli bir idareci olan Ahmet Cevdet Paşa Bosna'ya gönderilmiştir. Paşa, kendisinden beklendiği gibi yaptığı çalışmalarla bölgeye huzur ve sükûnu geri getirmiştir¹¹⁸. Ardından toprak mülkiyetiyle ilgili çalışmalara başlanılmıştır. Müslümanlar'ın ellerindeki arazilerin Hıristiyanlara geçmesini önleyecek bir takım tedbirler alınmıştır¹¹⁹. Son olarak sipahilerin ellerindeki topraklar kendilerine bırakılmıştır. 1869 gibi geç bir tarihte tımarların sipahilerine bırakılması, devletçe el konulanlarının iadesi¹²⁰, hükümetin Bosnalı Müslümanlar'dan özür dilemesi ve devletin yaklaşık 50 yıllık müdahaleci politikasından geri adım attığı anlamına geliyordu. Uygulamadan sonra Bosna'da Türkçe ve Boşnakça yayınlanan ilânnâmelerde de İstanbul'un bölgedeki Müslüman nüfusa verdiği önem vurgulanarak "*Padişah'ın Bosna'daki İslâm nüfusunun muhafazasını düşünerek böyle bir lütüfta bulunduğu*" ifade edilmiştir¹²¹. Kanundan yararlanacakların az sayıda olmasına karşısı, Tımar Kanunu Bosna'da büyük memnuniyet uyandırmış, bu jest Bosnalı

¹¹⁶ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:10, hk:61, s.24-27, Evâhir-i Rebiülevvel 1269/16-25 Eylül 1862 tarihli hüküm; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.202-203; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.3121.

¹¹⁷ 1850'de Ömer Paşa'nın askeri harekâtından övgüyle söz eden *Tebssratü'l-eshrâ* adlı eserin yeni baskısına Boşnakları rencide ettiği gerekçesiyle izin verilmemiştir. B.O.A., *A.MKT.MHM*. (Sadâret-Mektûbî, Mühimme Kalemi), nr:450/33, 19 Muharrem 1290/19 Mart 1873 tarihli Maarif Nezareti'ne yazılan tezkere. Bu tek örnek bile İstanbul'un görüşlerinin aradan geçen 20 yılda ne kadar değiştiğinin güzel bir göstergesidir.

¹¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa'nın Bosna müfettişliği hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13–20*, s.266-275; adı geçen yazar, *Tezâkir 21–39*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.3-107; adı geçen yazar, *Ma'rûzât*, Yayına Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s.60-112; Ahmet Zeki İzgöer, "Ahmed Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı", *Divân*, Yıl:4, S.6, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 1999, s.211-223.

¹¹⁹ İstanbul, Bosnalı Müslümanlar'ın topraklarını ellerinden çıkarmalarını ve Hıristiyanlar'a satmalarını eskiden beri hoş karşılamamıştır. Fakat konu sürekli gündeme gelmeye devam ettiğine göre, toprak sahipleri arazilerini devlete satmaktansa, Hıristiyanlar'a değerinin iki üç katı fazlaya satmayı tercih etmiş olmalıydılar. B.O.A., *İ.M.V.*, nr:7701, 16 Safer 1268/11 Aralık 1851 tarihli arz tezkiresi; nr:11830, 19 Şaban 1269/28 Mayıs 1853 tarihli Meclis-i Muhasebe mazbatası; nr:12516, 27 Cemaziyevvel 1270/25 Şubat 1854 tarihli arz tezkiresi.

¹²⁰ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:1530, Nisan 1869 tarihli nizamnâme.

¹²¹ B.O.A., *İ.D.*, nr:41552, Lef:2, 5 Rebiülâhîr 1286/15 Temmuz 1869 tarihli Bosna'da yayınlanan ilânnâme.

Müslümanlar tarafından devletin kendilerini affettiği ve kucakladığı şeklinde yorumlanmıştır¹²².

4- 1875 Hersek Ayaklanması

1861 ayaklanmasının ardından 1875 yılına gelinceye dek Bosna'da küçük çaplı anlaşmazlıklar hariç kayda değer bir olay yaşanmamıştır. Ancak, bu devrede özellikle Panslavist amaçlar güden örgütlerin Bosna Hersek Hıristiyanlarını kışkırtma amaçlı çalışmaları aralıksız devam etmiştir. Panslavistler neredeyse hemen hemen her köyde örgütlenmişler, halkı gizlice silahlandırmışlardır. Meselâ, 1868 yılında, Bükreş cemiyeti tarafından Travnik'te bulunan komitaya 25 sandık silah ve mühimmat gönderileceği istihbaratı alınmıştır¹²³.

İşyan, 13 Nisan 1875'te Hersek Sancağı'na bağlı Nevesin Kazası köylerinden Dabre ve Zovidol reayasından 160 kişinin¹²⁴, "ağnam resminin ağırlığını, mültezim ve memurların kendilerine kötü davranmasını" gerekçe göstererek Karadağ'a iltica etmesiyle başlamıştır. Olay haber alınır alınmaz, Hersek Mutasarrıfı Avlonyalı Mustafa Paşa ve Hersek Ordu Komutanı Ferik Selim Paşa derhal harekete geçmiştir. Paşalar bir yandan Dabre'ye adamlar gönderip olayın iç yüzünü araştırırken, öte yandan vilayet merkezinden derhal birkaç tabur askerin bölgeye sevkini istemişlerdir¹²⁵.

¹²² Bosnalı Müslümanlar'ın Siphahiler'e gösterdiği teveccüh devletin başka bölgelerinden daima farklı olmuştur. Onlar tumar sistemini İstanbul'un kendilerini diğer milletlerden üstün tutmasının bir işareti olarak algılamışlardır. Bu konudaki hassasiyetleri o kadar ileridir ki günümüzde dahî tumar sistemi hakkındaki olumlu düşüncelerin izlerini görmek mümkündür. Meselâ modern Bosna Hersek Cumhuriyeti'nde 1996 yılında sipahiler için bir anma pulu basılmıştır. Bakınız, Altan Arash, *Avrupa'da Türk İzleri*, C.I, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2001, s.71.

¹²³ BOA, İ. D. nr:40536, Lef.1, 18 Cemaziyelâhir 1285/6 Ekim 1868 tarihli Bosna Valisi Osman Paşa'nın tahriratı; *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s. 18.

¹²⁴ Sayı ihtilâflıdır. 120'den 300'e kadar rakamlar verilmektedir. Meselâ, Aydın eserinde sayıyı 184 verir. İngiliz konsolosunun ise aynı rakamı 164 olarak belirttiğini ifade eder. Bakınız, Mithat Aydın, *Balkanlar'da İşyan. Osmanlı-İngiliz Rekabeti. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s.47. Alman Seyyah Adolf Strausz mülteci sayısını 120 olarak verir. Adolf Strausz, *Bosnien Land und Leute*, Erster Band, Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1882, s.152.

¹²⁵ İ. Halil Sedes, *1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasî Olaylar*, Başlangıç I. Kısım İkinci Baskı, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1946, s.78; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat. Târihî Hakikatların Aynası*, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983, s.51; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s.8; Arthur John Evans, *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot during the Insurrection August and September 1875 with an Historical Review of Bosnia and A Glimpse at the Croats, Slavonians, and the Ancient Republic of Ragusa*, London: Longmans, Green, And Co., 1876, s.326-331, 334-340.

Karadağ Ladikası Nikola, bu durumu istismar etmekte gecikmemiştir. Nikola, İstanbul'daki Rus Büyükelçisi'ne başvurarak mültecilere daha fazla bakamayacağını, elçinin arabulucu olmasını ve mültecilerin cezalandırılmadan memleketlerine dönmelerinin temin edilmesini istemiştir. Rus elçisinin araya girmesi ile mültecilerin Hersek'e dönmesine izin verilmiştir. Nevesin'e dönen mülteciler, hemşerileri tarafından kahramanlar gibi karşılanmıştır. Bunun üzerine Nevesinli köylüler, mültecilerin cezalandırılmamasından cesaret alarak, Osmanlı memurlarına karşı koymaya başlamışlardır¹²⁶. İsyân hemen hemen bir ay gibi kısa sürede tüm eyâlete yayılmıştır¹²⁷. Temmuz 1875'de Hersek'in büyük bölümüne kargaşa hâkimdi.

Olay kısa süre sonra Batı medyasının dikkatini celbetmiştir. Yüzlerce Batılı gazeteci Hersek'e akın etmiştir. Hepsi de kariyerlerinin en iyi haberini yakalama peşindeydi. Ancak, onlardan beklenen gerçekler değildi. Bu yüzden ülkelerine yüzlerce uydurma haber gönderdiler Hayallerinin genişliği ile doğru orantılı haberler Batı medyasının sütunlarını süslemeye başladı. Haberlerde, Türk barbarlığından katliama, harem imgesinden acıklı göç hikâyelerine binlerce öykü anlatıldı. Abartının boyutlarını anlamak için, o tarihlerde Batı'da konuyla ilgili yayınlanmış haberlere göz atmak yeterli olacaktır. İsyânı izleyen onsekiz ay içinde, 200 Avrupa Gazetesi'nde Osmanlı Devleti'ni kınayan 3.000 yazı yayınlanmıştır¹²⁸. İngiliz Muhalefet Partisi Liberal Parti'nin başkanı Gladstone'un konuya dair 6 Eylül 1876'da yayınladığı "*The Bulgarian Horrors and Question of the East-Bulgaristan'da Zulüm ve Doğu Sorunu*" adlı broşürü ise sadece ilk gün 200.000 adet satmıştır¹²⁹.

Bu isyânda, Osmanlı Devleti'nin en büyük hatası konunun uluslararası bir mesele haline gelmesine izin vermesi olmuştur. Daha isyânın başlangıcında, Fransa Dışişleri Bakanı Duc Decazes, tıpkı 1861'de olduğu gibi, âsilerle görüşmesi için konsoloslardan müteşekkil bir komisyon kurulması için çalışmalarına başlamıştır. Decazes'in önerisi diğer devletler tarafından da kabul görünce, Osmanlı Devleti konsololar komisyonunun kurulmasına

¹²⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s.74; Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s.51-52; *Bosna Hersek Arşiv Belgeleri*, s.18; Sedes, *a.g.e.*, s.55.

¹²⁷ Karal, *a.g.e.*, C. VII, s.74-75; Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s.52-53; *Bosna Hersek Arşiv Belgeleri*, s.19; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 40*, Hazırlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.147-148.

¹²⁸ Glenny, *a.g.e.*, s.108.

¹²⁹ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu. 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren: İdil Eser, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.200; Kutlu, *a.g.e.*, s.100; Glenny, *a.g.e.*, s.108-109; Roberts, *a.g.e.*, s.242.

rıza göstermek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine konsoloslar, Eylül 1876'da Nevesinli âsilerle görüşmeye gitmişlerdir. Görüşmede âsiler¹³⁰,

- 1- Hıristiyan kadın ve kızlara Müslümanlar'ın sarkıntılık yapmaması
- 2- Kiliselerin Türkler tarafından kirletilmemesi, ayinlerin serbestçe yapılması
- 3- Kanunlar önünde Türklerle eşit haklara sahip olunması
- 4- Zaptiyelerin baskı ve saldırılarının önüne geçilmesi
- 5- Çiftçilerden, yasal vergilerin dışında bir şey talep edilmemesi ve bu vergilerin uygun zamanlarda toplanmasını, talep etmişlerdir.

İstekler devlet tarafından da makûl görülmüştür. Bu amaçla, 20 Eylül 1875'de bir *Adâlet Fermânu* yayınlamıştır¹³¹.

Fermâna göre;

- 1- Vergilerin konusu: İltizam usulü kaldırılacak, öşür ileride arazi vergisine dönüştürülecek, vergiler birleştirilecek, tahsildarların halk tarafından serbestçe seçilmesi sağlanacak
- 2- Tasarruf hakkı: Bütün gayrimüslim tebaanın toprak tasarruf hakkı tasdik ve temin edilecek, çiftçi ve köylülerin durumları ıslâh edilecek
- 3- Adli konular: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, temyiz ve ibtidaiye mahkemeleri ıslâh edilecek, hukuk ve ticarete ait karma davalar için İstanbul'da bir istinaf mahkemesi kurulacak, mahkeme kararı olmadıkça hiç kimse hapsedilmeyecek, suçlu hakkında kötü muamele yapılması engellenecek, yürütme kuvveti kesinlikle yargı kuvvetine müdahale edemeyecek, düzgün ve iyi işleyen bir mahkeme sisteminin kurulması için kanunlar yapılacak ve mahkemelerde birlik sağlanacak
- 4- Siyasî haklar: Bütün gayrimüslim tebaa her türlü makama ve her çeşit kamu hizmetine kabul edilecek, mahkeme ve idare meclisi üyeliklerine, belediye meclis üyeliklerine halk tarafından serbestçe seçilebilecekler

¹³⁰ Evans, *Through Bosnia*, s.336.

¹³¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s.71-72; Engelhard, *a.g.e.*, s.332-333; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s. 80-81; *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s. 20-21; Sedes, *a.g.e.*, s.122; Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Bellekten*, C.LI, S.199, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s.206; Aydın, *a.g.e.*, s.78.

5- Mezhep işleri: Mezhep hürriyeti bütünüyle tatbik edilecek, cemaatlere ait işler için patriklere ve diğer ruhani reislere verilmiş olan haklar ve yetkiler sağlamaştırılacak, kilise ve okul yapımında kolaylık gösterilecek

6- Çeşitli tedbirler: Vilâyet meclisleri her sene İstanbul'a özel bir heyet göndererek istek ve temennilerini tebliğ etme hakkına sahip olacak, zabıta teşkilâtı kurulacak, angarya kaldırılacak, öşre ilâve edilen % 2,5 ek vergi kaldırılacak ve 1872 senesinden önceki senelere ait olan vergi borçları affedilecek. Sadrazam ve vekillerin de dâhil olduğu ıslahâtların uygulanmasını denetlemekle görevli altı üyenin gayrimüslim olduğu onbeş üyeli bir meclis kurulacak

Fermânın birer kopyası, verilen önemi göstermek için özel memurlarla vilayetlere gönderilmiştir. Ayrıca içerik hakkında da Batılı devletlere bilgi verilmiştir. Fermâna nezaret etmek ve içerdiği prensiplere uygun tedbirler almak üzere bir de “*Meclis-i İcrâât*” kurulmuştur¹³². Bâb-ı Âlî, Adâlet Fermânı'ndan başka 2 Ekim 1875 iradesini ve 12 Aralık 1875 Fermânı'nı yayınlamıştır. 12 Aralık Fermânı'na göre; “*Modern usullere göre bağımsız mahkemeler kurulacak, icra makamlarıyla mahkeme makamları ayrılacak, vergiler daha âdil bir hâle getirilecek, polis kuvvetleri verginin tahsili sırasında vergi işine karışmayacak, bazı vergiler ve angarya kaldırılacak, dinler serbest bırakılacak, gayrimüslim tebaa kamu hizmetine girebilecek, 20'den aşağı 40 yaştan yukarı Hıristiyanlar'dan bedel-i askerî alınmayacak ve en önemli olarak da köylü devletten ve özel kişilerden toprak satın alabilecekti.*” Tahmin edileceği gibi, devlet ne yaparsa yapsın, âsileri bir türlü teskin etmeyi başaramamıştır¹³³. Bu sırada devam eden askerî harekâttan da bir türlü istenen fayda elde edilememiştir.

Olayların bir türlü yatışmaması üzerine, uzun süredir böyle bir kargaşayı bekleyen Avusturya Dışişleri Bakanı Andraşi harekete geçti. Andraşi, bir süredir Bosna Hersek'i işgâl için fırsat gözlüyordu. Avusturya'nın Bosna işgâlini gündeme getirmesi yeni bir şey değildi. 1856'da Mareşal Razetski ve 1866'da Amiral Tegetof, stratejik öneminden dolayı, Bosna Hersek'in ilhâkını savunmuşlardı. 1869 yılında ciddî olarak masaya yatırılan Bosna Hersek'in işgâli için üç farklı tasarı vardı. İmparator Frans Josef ve Arşidük

¹³² Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s.71-72; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s. 80-81; *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s. 20-21.

¹³³ Engelhard, *a.g.e.*, s.344-345; J. A. R. Marriott, *The Eastern Question An Historical Study in European Diplomacy*, Oxford: At The Clarendon Press, 1918, s.322-323; Anderson, *a.g.e.*, s.199; Baltalı, *1875 Hersek Ayaklanması*, s.206; Aydın, *a.g.e.*, s.78-79; Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s.77-78.

Albrek bölgenin ilhâk plânları üzerinde çalışıyordu. Üçüncü plan ise, Macaristan Başbakanı Kont Gyula Andraşi ve Belgrad'daki Avusturya-Macaristan elçisi Benyamin von Kalay tarafından hazırlanmıştı. İki de Macar olan Andraşi ve Kalay, hükümdar ve ailesinin savunduğu ilhâka karşı çıkmaktaydılar. Onlar Macar Hükümdarlığı topraklarının sınırında yer alan bir bölgeye, daha fazla Slav nüfusun eklenmesini istemiyorlardı. Diğer yandan, Osmanlılar'ın Bosna Hersek'i kaybedeceğine de kesin gözüyle bakmaktaydılar. Eğer bu vilâyetler Avusturya-Macaristan tarafından işgâl edilmezse, buralar ya Sırp ya da Hırvat kontrolüne girecekti. Bu durumda, Macaristan'da yaşayan Sırp'ları mükânatı gibi çekecek güçlü bir Güney Slav Devleti kurulmuş olacaktı. Kurulması muhtemel bu Slav Devleti Bosna Hersek'in ilhâkından daha büyük sorunlar çıkaracaktı. Andraşi ve Kallay, güçlü bir Slav Devleti'nin önüne geçmek için Bosna Hersek'in Dalmaçya ve Sırbistan arasında bölünmesini önerdiler. Böylece, Sırbistan'ın minnettarlığını kazanarak Sırp'ları Rusya'dan uzaklaştıracaklar, aynı zamanda Bosna Hersek'le ilgilenen Hırvatlarla Sırp'lar arasındaki muhtemel bir anlaşmayı da engelleyebileceklerdi. Ancak, Prusya'nın Fransa karşısında galip gelmesi ve 1871'de Almanya'nın kurulması her şeyi değiştirdi. Almanya karşısında alınan 1866 yenilgisinin intikamı artık mümkün değildi. Avusturya-Macaristan'ın ilerleyebileceği tek yön güneydoğu, yani Balkanlardı. Andraşi 1871'de Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı oldu. Bu tarihten sonra Avusturya dış politikası, Rusya'ya karşı denge, Bosna Hersek'in işgâli için uygun ortam yaratma ve Prusya'yla yakınlaşma şeklinde gelişti. Andraşi'ye göre, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna Hersek ele geçirilebilirse, Almanya ve İtalya'da kaybettiği itibarı yeniden kazanabilirdi¹³⁴. 1875 isyanının patlak vermesiyle, Andraşi planlarını uygulayabilmek için aradığı fırsatı ele geçirmiş oldu. Batı başkentlerinin desteğini alarak hazırladığı bir notayı, 30 Aralık 1876'da yayınladı. Nota, 31 Ocak 1876'da Bâb-ı Âlî'ye gönderdi. Notaya göre, Osmanlı Devleti'ne şu önerilerde bulunuldu¹³⁵:

- 1- Hıristiyan halkın serbestçe ayin yapmalarının sağlanması
- 2- İltizam usulünün kaldırılması

¹³⁴ Peter F. Sugar, *Industrialization of Bosnia-Herzegovina 1878-1918*, Seattle: University of Washington Press, 1963, s.19-21; Okey, *Taming Balkan Nationalism*, s.18, 55-57.

¹³⁵ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s.72-73; Engelhard, *a.g.e.*, s.334-336; William James Stillman, *Herzegovina And The Late Uprising: The Causes Of The Latter And The Remedies, From The Notes And Letters Of A Special Correspondent (1877)*, London: Longsman, Green, And Co., 1877, s.117,159-169; Marriott, *a.g.e.*, s.323; Anderson, *a.g.e.*, s.198-199; *1875 Hersek Ayaklanması*, s.206-207; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.81-82; Sedes, *a.g.e.*, s.123-126; *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s.20; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.251; Aydın, *a.g.e.*, s.80-96; Bozkurt, *a.g.e.*, s.78.

3- Çiftçilerin durumunun düzeltilmesi

4- İslahâtın yapılmasına nezaret etmek üzere yarısı Müslüman, yarısı Gayrimüslim üyeden oluşan “*Vilâyet Umûmî Meclisi*” adı ile bir meclis teşkil edilmesi

5- Alınacak verginin mahallî ihtiyaçlara sarf edilmesi

Hersek'teki kritik durum, Karadağ ve Sırbistan'ın savaş hazırlıkları içinde olması, Bulgaristan'da ortaya çıkan isyan gibi sebepler yüzünden, Osmanlı Devleti, Andraşi Notası'nı kabul etmiştir. Ancak, Andraşi Notası'nın da âsîler üzerinde hiçbir tesiri olmamıştır.

6 Mayıs 1876'da Selanik'te meydana gelen bir vaka¹³⁶ Batı diplomasisinin yeniden harekete geçmesine sebep olmuştur. 11 Mayıs 1876 tarihinde Almanya, Rusya ve Avusturya Başbakanları Berlin'de toplanarak gelişmeleri değerlendirmişlerdir. Toplantı sonunda, 13 Mayıs 1876'da Rusya Başbakanı Gorçakov tarafından hazırlanan bir memorandum kabul edilmiştir. Berlin Memorandumu adı verilen notanın esasları şöyledir¹³⁷:

1- Yurtlarına dönecek muhacirlere ev ve kiliselerini yeniden inşa için gerekli malzemeler verilecek ve kendi çalışmaları ile geçimlerini sağlayacakları zamana kadar işeleri temin edilecektir.

2- Yardımların dağıtımı Türk Komiseri'nin yetkisine bırakılacaktır. Komiser, reformların ciddi olarak uygulanmasını garanti etmek ve bu uygulamayı denetlemek için alınacak önlemler üzerinde 30 Aralık 1875 tarihli notada (Andraşi Notası) zikredilmiş olan karma komisyonla mutabakata varacaktır. Söz konusu komisyona Hersek'ten bir Hıristiyan başkanlık edecektir.

¹³⁶*Selanik Vakası*: Selanik'te Müslüman olan bir Bulgar kızının Selanik Amerikan Konsolosu tarafından zaptiyelerin elinden alınıp kaçırılmasıyla başlamıştır. Müslüman halk validen kızın kurtarılması için teşebbüse geçmesini istemiştir. Valinin halkı tatmin edemeyen tedbirleri üzerine halk ertesi gün, Selimpaşa Camii'nde toplanmış ve kızın kurtarılmasına karar vermiştir. Bu esnada olayları yatıştırmak için yanlarına gelen Fransız ve Alman konsoloslarıyla çıkan tartışmada konsoloslar öldürülmüştür. Olay, Avrupa'da büyük akisler uyandırmıştır. Hadiseye sebep olanların şiddetle cezalandırılması istenmiştir. Bakınız, Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s.88-89; Marriott, *a.g.e.*, s.324; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.98-99; Sedes, *a.g.e.*, s.184-189; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.252-253.

¹³⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.90-91, 155-156; Engelhard, *a.g.e.*, s.341-342; Stillman, *a.g.e.*, s.177-180; Sedes, *a.g.e.*, s.190-192; Marriott, *a.g.e.*, s.324; Baltalı, *1875 Hersek İsyanı*, s.213-225; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.99-101, *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s.21; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.254-255; Anderson, *a.g.e.*, s.199; Aydın, *a.g.e.*, s.101-124; Bozkurt, *a.g.e.*, s.81.

3- Türk kuvvetleri gerginlik azalınca kadar uygun görülecek bazı noktalara çekilecektir.

4- Hıristiyanlar da, Müslümanlar gibi silâh taşıyacaklardır.

5- Devletlerin konsolos veya delegeleri, genel olarak reformların uygulanması ve özellikle âsî ve mültecilerin dönüşlerine ait olaylar üzerinde denetleme yetkisine sahip olacaklardır.

6- Büyük devletlerin yardımı ile bu esaslar üzerine bir anlaşma akdedilecektir. Bununla beraber, eğer bu iki aylık ateşkes süresi içinde devletlerin çabaları arzu edilen sonuca ulaşamazsa, üç imparatorluk hükümeti, bu diplomatik aksiyonlarına gerekli ciddi önlemlerin ilâve edilmesi gerektiği kanısındadırlar.

Berlin Memorandumu, 29 Mayıs 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesi üzerine etkisiz kalmıştır. İstanbul'daki karışık durum âsîlerin destekçisi Sırbistan ve Karadağ'ı harekete geçirmiştir. 1 Temmuz'da Sırbistan, 2 Temmuz'da da Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiştir. Karadağ ve Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesi, Hersek'te isyânın zayıflamasına sebep olmuştur. Zîrâ, âsîler destekledikleri ülkelerin yanında savaşmak için, o ülke kuvvetlerine katılmışlardır. Karadağ'a karşı istediği sonucu elde edemeyen Osmanlı birlikleri, Sırbistan karşısında tam bir başarı elde etmişlerdir. 1876 yılı sonlarına doğru, Karadağ'ın da direncinin kırılması üzerine, Ruslar hemen devreye girmişler ve Osmanlı askerî harekâtının durdurulması için 31 Ekim 1876'da Osmanlı Devleti'ne bir ulti-matom vermişlerdir. Milletlerarası cemiyette istediği desteği bulamayan Osmanlı Devleti, ulti-matomu kabul etmek zorunda kalmıştır. Ardından, konunun halli için 23 Aralık 1876'da İstanbul'da Tersane Konferansı toplanmış, ancak bu toplantıdan da bir sonuç elde edilememiştir. Konferans, bir anda Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını paylaşım müzakerelerine dönüşmüş, bu yüzden Osmanlı Hükümeti kendisine sunulan teklifleri reddetmiştir¹³⁸. Tersane Konferansı kararlarının reddinin ardından, 31 Mart 1877'de İngilizler'in çabasıyla Londra Protokolü yayınlanmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'ne sunulan tekliflerde pek bir değişiklik olmadığından, Osmanlı Hükümeti 12 Nisan 1877'de bu kararları da kabul etmediğini açıklamıştır. Londra Protokolü'nün reddiyle diplomasi kapısı kapanmış ve Rusya 23 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiştir. Böylece tarihe 93 Harbi

¹³⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.208-220; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s. 8-98, 249-253; Engelhard, *a.g.e.*, s.357-360; Anderson, *a.g.e.*, s.206-207; Bozkurt, *a.g.e.*, s.82-83.

olarak geçen kanlı Osmanlı-Rus Savaşı başlamış ve savaş sonunda yenilen Osmanlı Devleti, Bosna Hersek'i kaybetmiştir.

1875 isyânı sırasında, Bosnalı Müslümanlar tereddütsüz olarak devletin yanında yer almışlar, birçoğu gönüllü olarak resmî kuvvetlere katılmışlardır. Bu durum iki saikten kaynaklanıyordu. İlki, hükümetle Bosna Müslümanlar'ı arasında herhangi bir mesele kalmamıştı ve görülmeyen bir uzlaşma söz konusuydu. İkincisi ise, 1875'de yaşananlar, hak mücadelesi olmaktan ziyade, topyekûn bir başkaldırı ve Bosna Hersek'te Osmanlı varlığına son vermeyi amaçlayan bir hareketti¹³⁹. 1875 isyânı, Müslüman Boşnaklarla devleti görülmedik oranda kaynaştırmış, fakat artık çok geç kalınmıştır.

D- AVUSTURYA İŞGÂLİ

Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, iki ülke arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması birçok açıdan Batılı büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarını tehdit eder mahiyette idi. Batılı memleketlerin Ayastefanos Muahedesi'nden rahatsız olması üzerine, milletlerarası baskıya daha fazla karşı koyamayan Rusya, Berlin'de bir kongre toplanmasına razı olmuştur. Kongre, 13 Haziran 1878'de Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Avusturya'nın katılımıyla Berlin'de toplanmıştır. Berlin Kongresi, bölgesel çatışmaları durdurmak yerine tam anlamıyla Osmanlı Devleti'nden pay kapma yarışına dönüşmüştür. Kongreye başkanlık eden Alman Şansölyesi Bismark, kongrenin amacını "*Kongre, Osmanlı Devleti'nin istediği yerleri elinde bırakmaya çalışmak için değil, sadece, Avrupa'nın şimdiki ve gelecekteki asayişini muhafaza amacıyla toplanmıştır.*" sözleriyle açıklamıştır¹⁴⁰.

Kongre sırasında, onlarca problemle uğraşan Osmanlı heyetini meşgul eden meselelerden biri de Bosna Hersek olmuştur. Konu, kongrenin 28 Haziran tarihli 8. oturumunda gündeme gelmiştir. Oturumun daha başında, Avusturya, bölgede uzun süredir devam eden karışıklıkların kendi güvenliğini tehdit ettiğini ileri sürerek, müzakere kabul etmeksizin Bosna Hersek'i işgal edeceğini Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Osmanlı temsilcisi Aleksander Paşa devletin bölgede kontrolü sağlamaya gücünün yeteceğini ifade ederek, Avusturya'nın isteklerine karşı çıkmıştır. Fakat, özellikle Bismark'ın Avusturya'yı desteklemesi, buna karşı Osmanlı temsilcilerinin destek beklediği İngiliz delegelerinin sessiz kalmaları sebebiyle, Avusturya

¹³⁹ McCarthy, *Osmanlı'ya Veda*, s.89.

¹⁴⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, s.630-631, 664-666.

işgâli bir oldu-bitti olarak kabul edilmiştir. Ancak, müzakere kayıtları Osmanlı delegelerinin itirazı üzerine kapatılmamış, daha sonra tekrar görüşülme üzere açık bırakılmıştır¹⁴¹. Nihayet, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın 25. maddesi ile Bosna Hersek Avusturya'ya bırakılmıştır. Buna göre, “*Bosna Hersek Eyâletleri, Avusturya Devleti tarafından asker yerleştirmek suretiyle idare olunacaktır. Avusturya Devleti, Sırbistan ile Karadağ arasında güney-doğu yönünde Mitroviçe'nin öte tarafına kadar uzanan Yenişehir Sancağı'nın idaresini üstlenmek arzusunda bulunmadığından, orada Osmanlı idaresi devam edecektir. Bununla beraber, Avusturya Devleti, yeni siyâsî durumun devamını sağlamak ve haberleşme yollarının serbestlik ve emniyetini temin etmek için, Yenişehir Sancağı'nın her tarafında asker bulundurmamak ve ticaret yolları yapmak salâhiyetini muhafaza eder. Avusturya Devleti ile Hükümet-i Seniyye için teferruatını ilerde kararlaştırılacaktır*”¹⁴².

Kongre devam ederken, Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgâl edeceğine dair haberlerin Bosna'da yayılması büyük heyecana yol açmıştır. 5 Temmuz'da Bosna Hersek'in Avusturya'ya bırakılacağına resmen duyurulmasıyla saat 10.00'da Saraybosna'nın en büyük çarşısı Başçarşı'da bütün dükânlar kapatılmış ve herkes büyük bir korkuyla evlerine kapanmıştır¹⁴³. Bu durum özellikle Bosnalı Müslümanlar'ın 200 yıllık kâbuslarının gerçeğe dönüşmesi anlamına geliyordu. Müslümanlar, derhal harekete geçerek işgâl karşı koymak için hazırlıklara başlamışlardır. Bosna'da başlayan işgâl karşıtı gösteriler 10 Temmuz 1878'de Hersek'e de yayıldı¹⁴⁴.

Travnik Nakşibendi Şeyhi Salih Efendi başkanlığında bir grup İstanbul'a giderek II. Abdülhamid ile görüşerek, Bosna'nın işgâl ordularına karşı ne şekilde savunulacağına plânları hazırlanmıştır. Ayrıca Sadrazam Sait Paşa, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Boşnak milletvekilleri Besimzâde İbrahim Fehim, Hafizzâde Mehmet Bey ve Başağazâde İbrahim Ethem Bey'le yaptığı görüşmede, padişahın Bosna'nın direniş olmadan teslim edilmemesini istediğini mebuslara iletmiştir. Hâlbuki, Kont Andraşi, Viyana'da Delegasyon Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Avusturya askerlerinin Bosna'da marşlarla karşılanacağını ve askerlerinin geçit resmi edasıyla Bosna'yı işgâl edeceğini belirtmekteydi¹⁴⁵. Gerek Andraşi, gerekse Avusturya basını işgâli

¹⁴¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.630-631, 664-666.

¹⁴² *Muâhedât Mecmûası*, C. V, s. 126; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.691; Türk geldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.76; Erim, *a.g.e.*, s.413-414.

¹⁴³ Glenny, *a.g.e.*, s.148.

¹⁴⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.668-669.

¹⁴⁵ Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgâli hem Avusturya hem de Macar Parlamentoları'nda şiddetle eleştirilmiştir. İşgâli, II. Abdülhamid'e kabul ettirmek de zor olmuştur. İşgâl, Mart 1879 tarihine

çok hafife almış, Avusturya gazetelerinde işgâlin ne kadar kolay tamamlanacağına dair onlarca karikatür yayınlanmıştı¹⁴⁶. Bu sırada, Bosna Hersek'te bütün sancak ve kazalarda direniş örgütleri kurulmuş, işgâle karşı koymak için beklenmeye başlanmıştı¹⁴⁷.

Boşnaklar direniş için hazırlanırken Avusturya Hükümeti de işgâli kolaylaştırmak amacıyla Bosna Hersek halkına hitaben 28 Temmuz 1878'de bir beyannâme yayınlamıştır. Beyannâmede, "Avusturya İmparatoru ve Macar Krallığı askerlerinin sınırı geçmek üzere oldukları, bu harekâtın düşman sıfatıyla değil, Bosna Hersek ve Avusturya sınırlarını uzun yıllar huzursuzluk içinde bulundurmuş olan kötülükleri ortadan kaldırmak üzere yapıldığı, vilâyet gelirlerinin mahalli ihtiyaçlara tahsis edileceği, vergi borçlarının affedileceği, imparator ve kralın askerlerinin toprak sahiplerine hiçbir şekilde zulmetmeyeceği, halktan alınan her şeyin parasının ödeneceği, herkesin dil ve dininde özgür olacağı" taahhüt ediliyordu. Avusturya'nın Bosna işgâl ordusunun komutanı Hırvat asıllı Baron Filipoviç de¹⁴⁸ kendi askerlerine işgâlin "insanîyet ve medenîyet" yürüyüşü olacağını söylemekteydi¹⁴⁹.

İşgâl, 29 Temmuz 1878'de 100.000 kişilik bir orduyla başlamıştır. İlk olarak Avusturya ordusuna mensup Toskana Arşidükü Yohan Salvator kumandasındaki bir tümen Brod Kasabası'nda Sava Nehri'ni geçerek Bosna'ya girmiştir¹⁵⁰. İşgâlin kolaylıkla biteceğini zanneden Avusturya askerleri, çoğunluğu eski Osmanlı subayları tarafından organize edilen hiç beklenmedik bir direnişle karşılaşmışlardır. Boşnaklar "Türk bayrağı için ölmeyen er değildir. Türk hâkimiyeti uğruna canını feda etmeyen cariyedir" diyerek var güçle-

kadar Macar, 21 Nisan'a değin Abdülhamid tarafından onaylanmamıştır. Bakınız, Anderson, *a.g.e.*, s.235.

¹⁴⁶ Karikatürlerin çoğu Boşnaklar'ı küçümser niteliktedir ve hakaret dolu imgeler içermektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız, Necmettin Alkan, "Avusturya Karikatür Dergilerinde Bosna İşgali Bir "Medenileştirme" Girişimi", *Toplumsal Tarih*, Sayı:155, İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı, 2006, s.36-42.

¹⁴⁷ Mehmet Süleymanpaşîç, "Bosna ve Hersek Müslümanlarının Memleketlerinde Osmanlı Hakimiyetini Son Müdafaaaları", *Varlık*, Yıl:8, C.XI, Sayı:179, Ankara, 1940, s.254-255; a.g.mlf., "Avusturya İşgal Ordularının Bosna ve Hersek'te Örfi Divanları", *Varlık*, Yıl:8, C.XI, Sayı:183, Ankara, 1941, s.354; Anderson, *a.g.e.*, s.235.

¹⁴⁸ Filipoviç'in Bosna işgâl kuvvetleri komutanlığına atanması, işgâlden sonra Bosna'da Hırvat yönetim zümresinin oluşmasında çok etkili olmuştur. Bu durum daha sonra Avusturya'yı sıkıntıya sokacaktır. Bakınız, Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. II, s.62.

¹⁴⁹ Fehmi Nuza, "Bosnalıların Avusturya İşgal Ordusuna Karşı Mukavemetleri", *Türk Kültürü*, C.XXIV, Sayı:218, Eylül 1896, s.590-591 (58-59), Okey, *Taming Balkan Nationalism*, s.27.

¹⁵⁰ Nuza, *a.g.m.*, s.591 (59); Süleymanpaşîç, *Bosna Hersek Müdafaaası*, s.255.

riyle işgâle karşı koymuşlardır¹⁵¹. Ağustos'un ortalarına kadar oldukça güç anlar yaşayan Avusturya ordusu ancak yeni takviye güçlerinin gelmesiyle toparlanma imkânını bulabilmiştir. Avusturyalılar, 19 Ağustos'ta Saraybosna'ya saldırmışlar ve aynı günün öğlenine doğru kente girmeye muvaffak olmuşlardır. Fakat, kent içerisinde de ciddi bir sokak savaşı yaşanmıştır. Halkla birlikte, Avusturyalılar da hayli zayıat vermişlerdir.¹⁵² Saraybosna'nın düşmesinin ardından işgâl harekâtı daha da hızlanmıştır. Ağustos sonlarına doğru 130.000 kişiye çıkarılan işgâl ordusu, Eylül başlarında 208.000 kişiye ulaşmıştır. Bu muazzam güce karşı direniş tüm eyâlette devam etmiştir. Avusturyalılar'ın hiç beklemedikleri bu müthiş direnişin şiddeti Eylül sonlarına doğru zayıflamış ve işgâl 28 Ekim 1878'de tamamlanmıştır¹⁵³. İşgâl süresince Avusturya ordusu 3.300 ölü 6.700 yaralı vermiştir. Avusturya kayıplarının fazlalığı Boşnak direnişinin gücünü göstermesi bakımından önemlidir.¹⁵⁴ İşgâl sonrasında hemen hemen her kazada kurulan örfi mahkemeler aracılığıyla, işgâl karşıtı faaliyetleri organize etmekle suçlanan Boşnaklar yargılanarak, 350'si idam edilmiştir¹⁵⁵.

İşgâlin getirdiği kargaşa yüzünden, Berlin Antlaşması'nın sonraya bıraktığı Osmanlı-Avusturya Antlaşması 21 Nisan 1879'da imzalanmıştır. Yenipazar Antlaşması adı verilen bu protokolle, Bosna Hersek'in statüsü belirlenmiştir. Buna göre¹⁵⁶:

1- Bosna-Hersek, Berlin Muahedesi'nin 25. maddesi hükümleri dâhilinde idare olunacak ve Avusturya yerli memurları tercih edecektir.

2- Hutbede Padişahın adı okunacak ve minarelere adet hükmünce yine Osmanlı Bayrağı çekilecektir.

3- Gelirler mahalline sarf olunacak.

4- Osmanlı parası, Avusturya parası ile geçerli olacak,

5- Osmanlı garnizon ve kalelerinde bulunan askerî işler Bâb-ı Âlî tarafından idare edilecek.

¹⁵¹ Süleymanpaşic çatışmalar esnasından 60.000 Boşnağın, 50.000 Avusturyalının hayatını kaybettiğini ifade eder. Bakınız, Süleymanpaşic, *Bosna Hersek Müdafası*, s.255-256.

¹⁵² Glenny, *a.g.e.*, s.148; Aydın Babuna, "Nationalism and the Bosnian Muslims", *East European Quarterly*, Volume: XXXIII, Number:2, June 1999, s.200; Donia-Fine, *a.g.e.*, s.94

¹⁵³ *Bosna Hersek Arşiv Belgeleri*, s.23; Nuza, *a.g.m.*, s.590-598 (58-66).

¹⁵⁴ *B.O.A.*, Y.A. Hus. (Yıldız Sadâret Hususî Mâruzât), nr:159/49; nr:159/58; Alan Palmer, *Twilight of the Habsburgs: The Life and Times of Emperor Francis Joseph*, *Atlantic Monthly Press*, 1997, s.210.

¹⁵⁵ Nuza, *a.g.m.*, s.596 (64).

¹⁵⁶ *Bosna Hersek Arşiv Belgeleri*, s.79-82.

6- Bosna Hersek sakinlerinin ikâmetleri veya harice göçleri ve seyahatleri bir nizâma bağlanacak.

7- Yenipazar Sancağı'nda takip edilecek idarî kararların infaz şeklini belirten bir anlaşmaya varılacak, herhangi bir mesele zuhurunda hudut ve garnizon kumandanları hükümetlerine danışmaksızın temasa geçebileceklerdir.

8- Bosna-Hersek'te Avusturya askerinin bulunması adli, malî ve idarî Osmanlı memurlarının bulunmasına hiç bir zaman mânî teşkil etmeyecektir.

9- Osmanlı Hükümeti arzu ederse Avusturya askerlerinin buldukları yerlerde asker bulundurabilecekti.

E- İŞGÂL DÖNEMİ

Avusturya işgâliyle birlikte, Bosnalı Müslümanlar'ın 200 yıllık kâbusları gerçek olmuştur. Onlar, Karlofça'dan beri hep bu sondan kaçmak için çabalamışlardı. Fakat 1878'e kadar gelinen süreçte, hem Bosna Müslümanları'nın, hem de İstanbul'un hataları onları bu sona sürüklemiştir. Bu felâketle yüzleşen Boşnakların yaklaşık 120.000'i, hemen işgâlin ardından, Bosna'yı terk etmiş; ancak bunların yarısı tekrar Bosna'ya dönmüştür¹⁵⁷. Böylece, çoğu zaman dinledikleri göç ve sefillik öykülerinin bizzat kahramanları hâline gelmişlerdir. Avusturya'nın, işgâli tamamladıktan sonra, 1878'de yaptığı sayımda genel nüfus içinde Müslümanlar'ın oranı % 38.73, Ortodokslar'ın oranı % 42.88, Katolikler'in oranı %18.08 olarak tespit edilmişti. Hâlbuki, 1870 Osmanlı nüfus sayımında, Müslümanlar % 49.84, Ortodokslar % 36.50, Katolikler % 12.64, Yahudiler % 0.2, Çingeneler ise % 0.9 oranında bir varlığa sahiptiler¹⁵⁸. Avusturya'nın 1885 nüfus sayımında ise Müslümanlar % 36.88, Ortodokslar % 42.75, Katolikler % 19.89 oranındadır¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon: Serander Yayınları, 2006, s.119. Göçler hakkındaki rakamlar güvenilmez ve tartışmaya açıktır. Bugün dahî konuyu araştıranların üzerinde uzlaşabildiği yaklaşık değerler söz konusu değildir. Bakınız, Ağanoğlu, *a.g.e.*, s.37-38; Babuna, *Boşnaklar*, s.27; Gürbüz Bahadır, *Bati'dan Doğu'ya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002, s.76.

¹⁵⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, Def'a V, sene 1287, Saraybosna, Bosna vilâyet matbaası. (Millî Kütüphane Yer No:1967 SA 401), s.144-145; *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, Def'a VI, sene 1288, Saraybosna, Bosna vilâyet matbaası. (TDV. İSAM. Kütüphanesi, Demirbaş No:042127, Tasnif No: BOS. S. 059.94395), s.134-135; Nikolai Todorov, *The Balkan City, 1400-1900*, Seattle and London: University of Washington, 1983, s.325.

¹⁵⁹ Popoviç 538 kişiyi diğerleri olarak göstermiştir. Toplam nüfustaki fazlalık buradan kaynaklanmaktadır. Bakınız, Aleksandre Popoviç, *Balkanlarda İslâm*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s.196.

Müslüman nüfustaki azalma 1895 sayımı için de geçerlidir, bu sayımda Müslümanlar'ın oranı % 34.99, Ortodokslar'ın oranı % 42.94, Katolikler'in oranı ise % 22.87'dir¹⁶⁰. Görüldüğü gibi, Bosna dışına doğru gerçekleşen göçler sebebiyle Müslüman nüfus sürekli azalırken, tersine göç sebebiyle Katolik nüfus sürekli olarak artmaktadır. Avusturya'nın Müslüman nüfusa karşı tutumu bu azalmadaki etkenlerden biridir. Meselâ, işgâl sonrasında Avusturya askerlerinin Müslüman evlerinde oturması, dolaylı da olsa, halkı göçe teşvik etmiştir. Bu durumdan tedirgin olan aileler, çareyi Osmanlı topraklarına göçte bulmuşlardır. Avusturyalı yetkililer bölgede kendine bağlı bir gurup teşkil etmek için Müslümanlar'dan boşalan yerlere Katolikler'i yerleştirmekteydi. Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhâk tehlikesine karşı kamuoyu yaratmayı hedefleyen Ali Rüşdü, 1906'da abartılı da olsa Avusturya'nın 400.000 Katoligi Bosna'ya yerleştirdiğini yazmaktaydı¹⁶¹.

Osmanlı Devleti, gerek stratejik kaygılar, gerekse 1877-78 Rus Savaşı'nın getirdiği ekonomik krizden dolayı, Bosnalı Müslümanlar'ın ülkelerini topyekûn terk etmelerini tasvip etmemiştir¹⁶². İşgâlin yarattığı ilk darbenin dehşetine dayalı göç hareketi, 1883'lerde etkisini yitirdikten sonra, Bosna'da yaklaşık yarım milyona yaklaşan bir Müslüman kitle hâlâ mevcudiyetini koruyordu. Avusturya ile Osmanlı Devleti'nin yaptığı antlaşmalar, onlara göreceli bir koruma sağlamıştı. Fakat, bu koruma fiilî olmaktan ziyade teorikti. Bu yüzden, Bosnalı Müslümanlar işgâlden en az zararlı çıkabilmek için kimi zaman kendi içlerinde de ihtilafa düşerek, Avusturya'daki siyasî gelişmelere paralel bir siyaset izlemişlerdir. İzlenen siyaset gereğince, bazı aydınlar kendilerinin Sırp veya Hırvat olduklarını ileri sürecek kadar ileri gitmişlerdir. Ancak, zihniyet bulanıklığı daha ziyade aydın kesime aittir¹⁶³. Halk, Avusturya siyasetine daima ihtiyatla yaklaşmıştır. İşgâl döneminde, Müslümanlar Avusturya'nın siyaseti ile mücadele etmenin yanı sıra Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine de kaşı koymak zorunda kalmışlardır¹⁶⁴.

Bu yüzden, Bosnalı Müslümanlar, işgâl döneminde,

¹⁶⁰ *Bosna Hersek'le İlgili Arşiv Belgeleri*, s.5.

¹⁶¹ Ali Rüşdü, *Bosna Hersek'in Memâlik-i Osmaniyye'den Tefrikiyle Avusturya'ya Satmak Fikrinde Bulunanların Vücûb-ı Tel'inini Nâtik Bosna Hersek Ahâlisi Nâmına Meb'ûsân ve Ayân-ı Osmanî Meclislerine Verilen Lâyhadır*, Dersaadet: Rüşen Matbaası, 1324, s.2; *Bosna Hersek Ahâlî-i İslâmiyesi Tarafından Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmaniye Takdîm Olunan Lâyhadır*, s.6-28.

¹⁶² *Bosna Hersek'le İlgili Arşiv Belgeleri*, s.82-85; İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s.118.

¹⁶³ Popoviç, *a.g.e.*, s.202; Malcolm, *a.g.e.*, s.248-249; Osman Karatay, "Habsburg İdaresinde Bosna ve Boşnaklar", *Balkanlar El Kitabı*, Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, C.I-Tarih, KaraM & Vadi, 2006, s.544-546; Babuna, *Boşnaklar*, s.152-166.

¹⁶⁴ Popoviç, *a.g.e.*, s.207-208; Babuna, *a.g.e.*, s.120-121.

1- Kendi millî ve malî konularını koruma

2- İslâmiyet'i koruma ve İslâmî kurallardan taviz vermeme

3- Mümkün olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin bölgesel haklarını koruma, çabasıyla hareket etmişlerdir.

Bosnalı Müslümanlar'ın siyasî tavırlarında belli oranda başarı sağladıklarını iddia etmek mümkündür. Meselâ, çiftlik kanunu işgâl döneminde de geçerliliğini korumuştur. Hatta, bu kanunun devamlılığı Ortodoks ve Katoliklerde hayâl kırıklığı yaratmıştır¹⁶⁵. Aynı şekilde, Müslümanlar'a ait Şer'î mahkemeler de uzun süre varlıklarını devam ettirebilmiştir¹⁶⁶. Yine, vakıflarla ilgili yapılan düzenlemeler ve dinî işlerde onlara özgürlük tanıyan Meclis-i Ulema da Müslümanlar'ın siyasî başarısı olarak değerlendirilebilir¹⁶⁷.

İşgâl döneminde, bazı zamanlar, Avusturya Hükümeti'yle ayrılığa da düşülmüştür. İlk olarak, 1881'de askere alma kanunu sebebiyle çıkan ve başını Ortodokslar'ın çektiği isyâna, Müslümanlar sınırlı da olsa destek vermişlerdir. Müslümanlar, silâh altına alınan çocuklarının Avusturya ordusunda dinî gereklerini yeterince yerine getiremeyeceğinden endişeliydiler. Ancak, Avusturya idaresi böyle bir ayaklanmayı beklediğinden, aldığı tedbirlerle isyânı kısa sürede bastırmıştır. İsyân, 1882 Ocak ayında çıkmış, Şubat sonuna doğru bastırılmıştır. İsyânın Avusturya'ya maliyeti 70.000 ilâve asker ve 31.700.000 florin olmuştur¹⁶⁸. İsyân sonunda, Avusturyalı yetkililer Boşnaklar'dan asker toplamaktan vazgeçmemiş, ancak onları diğer birliklerden ayırarak ibadetlerini yapabilecekleri mekânlar tahsis etmiş, yemeklerini pişirecekleri özel mutfaklar hazırlamış, bu askerler için Cuma gününü tatil saymış, hatta üniformaları dahî farklı tasarlamışlardır. Avus-

¹⁶⁵ *British Document on Foreign Affairs: Report and Papers From The Foreign Office Confidential Print*, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Part I, Series B, The Near and Middle East 1856-1914, Editor: David Gillard, Volume: 5, The Otoman Empire in the Aftermath of the Berlin Settlement, 1878-1883, University Publications of America, 1984, Document: 19, s.122-129; Babuna, *a.g.e.*, s.37-44; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. II, s.62; Malcolm, *a.g.e.*, s.231-232; Lovrenović, *a.g.e.*, s.107; Donia-Fine, *a.g.e.*, s.96.

¹⁶⁶ Popoviç, *a.g.e.*, s.200; Malcolm, *a.g.e.*, s. 228; Donia-Fine, *a.g.e.*, s.107.

¹⁶⁷ Popoviç, *a.g.e.*, s.197-200; Malcolm, *a.g.e.*, s.237, 240-241; Donia-Fine, *a.g.e.*, s.107; Babuna, *Boşnaklar*, s.56-63.

¹⁶⁸ Babuna, *a.g.e.*, s.30; Malcolm, *a.g.e.*, s.229; Donia-Fine, *a.g.e.*, s.113; Okey, *Taming Balkan Nationalism*, s.27, 52-53.

turya ordusunda iyi muamele gören Boşnaklar için, bundan sonra askere alınma pek fazla mesele olmamıştır¹⁶⁹.

Askerlik yükümlülüğü dışında, Avusturya idaresi ile en önemli çatışma alanı, zorla veya kendi isteğiyle din değiştiren Müslüman Boşnak kızlardan kaynaklanan problemlerdi. Müslümanlar bu tip hareketlere asla hoş bakmamış, din değiştirme konusunda hiçbir uzlaşmayı kabul etmemişlerdir. Müslüman bir ailenin kızının din değiştirmesi aynı zamanda büyük bir utançtı. Fakat her türlü baskıya rağmen, yine de din değiştirme vakalarına rastlanıyordu. Böyle zamanlarda toplum çok fazla geriliyordu¹⁷⁰. Çatışmanın önüne geçilmesi için, özellikle Müslümanlar'ın baskısıyla, 1891'de bir din değiştirme kanunu çıkarılmıştır.

Kanuna göre,

1- Kimse zorla dininden dönmeye zorlanmayacak

2- Din değiştiren kişiye düşünmesi için 2 ay zaman verilecek

Müslümanların zoruyla çıkarılan bu kanuna çoğu zaman uyulmamıştır. Ancak, Müslümanlar mücadelelerini en azından hukukî zemine taşımayı başarmışlardır¹⁷¹.

İşgâl döneminde, Boşnaklar'ın yaşadığı en önemli dönüşümlerden biri de kendi millî kimliklerinin farkına varmaları olmuştur. Yüzyılın başından beri çeşitli ayaklanmalarda zayıf da olsa "*Bosnalılık*" bilinci mevcuttu. Ancak, halkın genelinde bu temayülün mevcut olduğuna dair herhangi bir işaret söz konusu değildi. Boşnaklar, Osmanlı millet sisteminin kendilerine sağladığı güvence ile milliyetçi düşüncelere pek itibar etmemişlerdi. Bosnalılık daha ziyade coğrafyaya bağlılık veya bir hemşericilik tarzı ortak bir düşünceydi. İşgâlle birlikte Avusturya'nın izlediği politikalar, Boşnaklar arasında bir millîlik düşüncesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu siyasetin mimarı, 1869'da Andraşi ile ortak bir Bosna plânını hazırlayan Benyamin Kalay'dı. Kalay, 1882'den 1903'e yani ölümüne kadar 21 yıl boyunca Avusturya-

¹⁶⁹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız, A. Berthold, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Boşnak Birlikleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Çeviren: Ali Osman Öztürk, Sayı:104, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1995, s.25-28.

¹⁷⁰ Babuna, *a.g.e.*, s.76-77, 94-95.

¹⁷¹ Malcolm, *a.g.e.*, s.238-239; Donia-Fine, *a.g.e.*, s.106.

Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Valisi olarak görev yapmıştır¹⁷². O, her dinî gurubu ayrı bir millet olarak tanımlamış ve bu guruplara yasal statüler vermişti. Böylece yüzyıllardır varolan birlikte yaşama tecrübesi, yerini ayrışmaya bırakmıştır. Kalay'ın kurduğu düzen Osmanlı Millet sistemiyle benzer yanlar taşımaktadır. Fakat, Osmanlılar Bosna'da yaşayan ve dinleri farklı olan insanları başka milletler olarak algılamıyordu; onları sadece dinî guruplar olarak görüyor, bu tasnifi de istimâlet siyasetinin gereği, herkesin dinini özgürce yaşayabilmesi için yapıyordu. Kalay ise bu düzeni, Bosna'daki üç dinî gurubun kendi aralarında birleşerek Avusturya-Macaristan'a karşı çıkmalarını önlemek için ortaya atmıştır. Ayrışma, beraberinde milliyetçi duyguların yükselmesine de yol açmıştır. Sırp lar ve Hırvatlar, en azından yarım asırdır kendilerini Boşnaklar'dan farklı olarak tanımlamaktaydılar. Nihayet, işgâlde birlikte, aynı tavrı Müslümanlar'da göstermeye başlamıştır. İşgâlin hemen ardından 1891'de Mehmedbey Kapetanoviç; "*Biz Güney Slav ailesine mensup olduğumuzu inkâr etmiyoruz, ama biz atalarımız gibi Boşnak olarak kaldık, başka bir şey değil.*" derken, kendilerinin diğer guruplardan farkını ortaya koyuyordu¹⁷³. Aynı düşüncenin bir benzeri, 1849'da Sırp lar tarafından Boşnaklar için ileri sürülmüştü. Belgrad'da yayınlanan *Sırp Haberleri* gazetesi Boşnaklar'ın kökenleri hakkında iki ayrı görüş bulunduğunu ileri sürmüştür. İlk görüşe göre, "*Bosna'da Slav olan Sırp milleti bulunurken bunlar üç ayrı guruba ayrılmışlardır. Bunların bir bölümü Katolik mezhebini kabul etmiş, bir bölümü Ortodoks mezhebini kabul etmiş, diğerleri ise Müslüman olmuştur.*". Gazete tarafından gerçek olduğu kabul edilen ikinci iddiaya göre ise "*Bosna Türkler tarafından fethedildiği zaman orada Macarlar'a mensup bir millet vardı. Bunların ne dinleri ne mezhepleri bulunmaktaydı. Fetihden sonra bunların tamamı Müslüman oldular ve halkı yönetmeye başladılar.*"¹⁷⁴. Yani, Boşnaklar Sırp lar'dan farklı bir millettir. Şimdi de, Kapetanoviç aynı suçlamayı Boşnaklar haricinde kalan diğer milletlere yöneltiyordu.

Bosnalı Müslümanlar, işgâl boyunca bir gün yeniden Osmanlı hâkimiyetine gireceklerine dair umutlarını hiç yitirmediler. Ancak, zaman ilerle-

¹⁷² Kalay'ın siyaseti için bakınız, Okey, *Taming Balkan Nationalism*, s.55-143; Jelena Milojković-Djurić, "Benjamin von Kállay's Role in Bosnia-Herzegovina 1882-1903: Habsburg's Policies in an Occupied Territory, *Journal of the North American Society for Serbian Studies*, Volume:14/2, 2000, s.211-220.

¹⁷³ Lovrenović, *a.g.e.*, s.149-152; Babuna, *a.g.e.*, s.137-139.

¹⁷⁴ *Sırp ske Novine (Sırp Haberleri)*, Belgrad, 4 Şubat 1849, Yıl:16, Sayı:11, s.44.

dikçe Avusturya yönetimi ile daha iyi mücadele edebilmek için kendi siyasî örgütlerini kurdular. Bu maksatla 1905'de Ali Firdus¹⁷⁵ başkanlığında *Müslüman Halk Teşkilâtı (Muslimanska Narodna Organizacija-MNO)* kuruldu¹⁷⁶. MNO'nun hemen ardından, 1908'de destekçileri arasında ünlü Boşnak yazar ve fikir adamı Safvet-Beg Paşağaç'in¹⁷⁷ de bulunduğu *Müslüman İlerlemeci Partisi (Muslimanska Napredna Stranka-MNS)* kuruldu¹⁷⁸. Tüm bu çalışmaların ardında, Avusturya kadar Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasî gelişmeler de etkili olmuştu. Osmanlı Devleti'nde yükselen *Genç Türkler* hareketi, Bosna ile gereği kadar ilgilenmemişti. Fakat bu ilgisizlik anlarında dahî Boşnaklar İstanbul'dan umudu kesmediler. Boşnaklar, 1 Eylül 1907'de Abdülhamid'in doğum gününü büyük bir coşkuyla kutladılar. Avusturyalı yetkilileri şaşkına çeviren gösteriler esnasında Boşnaklar, Türkçe olarak "*Padişahım çok yaşa*" tezahüratlarında bulundular. Onların bu hareketi Avusturyalıları çok endişelendirdi ve Boşnak tepkisini yumuşatmak için iki taraf arasında müzakereler başladı. Müzakereler, Boşnaklar'ın uzun süredir talep ettikleri, dinî konularda bağımsız hareket etme hakkına sahip olma özzerkliğini elde etmeleri ile sonuçlandı. Bosna'da bugün de çok etkin olan Naibül Reis'ül-Ulema'lık makamı kuruldu. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilân edilince, Bosna Hersek de hareketlendi. Müslüman ve Sırp lar, hukuken Osmanlı toprağı oldukları iddiası ile kendileri için de anayasal bir sistem istediler. Gelişmelerden kaygılanan Avusturya, Rusya'nın göz yumması ve Prusya'nın güçlü desteğı ile 19 Ağustos 1908'de Bosna Hersek'i ilhâk etti. İlhak, Bosna'da yeni bir kargaşa ortamının doğmasına sebep oldu. Boşnaklar, ilhâktan kurtulmak için yeniden İstanbul'la görüşmeye geldiler, fakat orada umdukları desteğı bulamadılar. Osmanlı Devleti, altı ay sonra ilhâkı tanıdı. Osmanlı Devleti'nin ilhâkı tanınmasıyla çaresiz kalan MNO da 1910'da ilhâkı kabul etmek zorunda kaldı. Bosna'da siyasî gelişmeler 1910 Anayasası'nın ilânı, Bosna Meclisi'nin açılması ve 24 Boşnak temsilcinin bu meclise girmesi ile sonuçlandı. Mecliste Sırp lar 31, Hırvatlar ise 16 sandalye aldılar. Ancak, Hırvatlar'ın Boşnaklar'ı desteklemesi ile meclis başkanlığına Ali Firdus Bey seçildi. Ali Firdus Bey'in meclis başkanı seçilmesi, Bosna'da günümüze kadar gelecek siyasî yapının temellerini attı. Sırp lar, Ali

¹⁷⁵ Ali Firdus (Doğumu: Livno 1862 veya 1864-Ölümü: Saraybosna 1910)

¹⁷⁶ Faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Babuna, *a.g.e.*, s.175-184.

¹⁷⁷ Safvet-Beg Paşağaç (Doğumu: Nevesin 1870-Ölümü: Saraybosna 1934),

¹⁷⁸ Faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Babuna, *a.g.e.*, s.184-187.

Firdus'un meclis başkanı olmasından memnun kalmadılar. Her ne kadar aralarında ciddi görüş farklılıkları var idiyse de, Boşnak ve Hırvatlar bu vesile ile birbirleri ile dayanışma içine girdiler¹⁷⁹.

Boşnaklar, hangi şart altında olursa olsun, Osmanlı idaresinin kendilerini yalnız bırakmayacağını inanmışlar ve bu manevî güçle Avusturya idaresine karşı siyasî mücadelelerini yürütmüşlerdir. Osmanlı Devleti de işgâl sürecince, Bosna'da zor durumda kalan herkese kucağını açmıştır. İşgâl süresince, binlerce Boşnak Osmanlı topraklarına göç etmiş; Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu iktisadî zorluklara rağmen, Bosna'dan gelen bu mültecilere elinden gelen yardımı yapmıştır. Meselâ, sadece 1910 yılı içinde Bosna'dan gelen göçmen sayısı 17.018 kişiydi¹⁸⁰. Boşnaklar Osmanlı Devleti yıkılana dek kaderlerini Osmanlılar'dan farklı görmemişler, Osmanlı idaresinin günün birinde tekrar Bosna'da tesis edileceğine olan inançlarını korumuşlardır. Bunun en güzel kanıtı, II. Meşrutiyet'in ilânı ve Bosna ve Hersek'in Avusturya tarafından ilhâki esnasında gazetelerde kaleme alınan makaleler ve yayınlanan kitapçıklarda kullanılan ifadelerdir. Bu yazılar Boşnaklar'ın Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını açıkça ortaya koyar¹⁸¹. Meselâ ilhâk sonrasında Osmanlı kamuoyuna Bosna Hersek'i tanıtmak ve Bosna Hersek'in unutulmamasını isteyen Ali Şâdî eserini son derece manidar şu cümlelerle bitirmiştir: *"İşte ey Kavm-i Necib-i Osmânî! Hudûdu teşkilâtî arâzîyyesi, ihrâcât ve idhâlâtı mufassalan gösterilen Bosna Hersek Kit'ası Anadolu Kit'ası cesâmetine yakın bir vüs'atı hâiz ve tamam 457 sene fezâ-yı fesih-i hükümetin kuvvî ve nâmûs-kâr bir uzv-ı aile-i saâdeti iken, mezbûh-âne bir ânîn ile bizden kat'ı taalluk eden kit'ayı ferâmûş etmeyelim!... Bu iğtisâb-ı leimânenin kalbimizde uyandırdığı taab-efzâ merâretin bütün şiddet ve kuvvetiyle istihsâl-ı makasid-ı âtiye hasr-ı merâm edelim!... Evlerde ailelerimize, mekteplerde çocuklarımıza telkin-i emel iderek nakışgîr-i sahife-i vicdan olan şevâib-i hasılayı tathire gayret edelim!... Bu vatan bizden hizmet bekliyor. Boşnak ve İslâm muhadderâtına ba'de-mâ edilecek tecavüzâtın ânîn teelümâtına kulaklarınızı tkamayınız!... Avusturya ile akd edilen muâhedenâmede hukuk-u İslâmiye her güne taaruzdan masûn add edilmiş ise de,*

¹⁷⁹ Popoviç, *a.g.e.*, s.208-209; Karatay, *Habsburg İdaresinde Bosna ve Boşnaklar*, s.543-548; Donia-Fine, *a.g.e.*, s.108-109.

¹⁸⁰ Karatay, *Habsburg İdaresinde Bosna ve Boşnaklar*, s.547.

¹⁸¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız, Zafer Gölen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek'in İlhakına Tepkiler", *Toplumsal Tarih*, Sayı:60, İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s.9-16.

kuvvetin galebe çaldığı bir memlekette hakkın mağlup olduğu ferâmûş etmeyiniz. Fakat heyhat!... Bilirim ki bu temenni muhâldir. Çünkü nesl-i hazırın kanı saye-i sahanede(?!...) kurumuş, bütün hayatımızı mahkûm eden akde-i tereddüd ve mezellet bizi mevâtâyı sâir eşkâline sokmuştur. Benim bu ümidlerimin husûlünü bizden değil nesl-i ahir, evet, o nesl-i ahirdir ki, hakaretin izzet-i nefse, ataletin beşeriyete, cahilin vukûfa, meskenetin sa'y-i taallükünü idrak ederek insanlığın şerefini iktisâb edecek ve Fransızların Alsas Loren'i gibi Osmânlı ahfadı da Bosna Hersek intikamını perverde edeceklerdir!..."¹⁸². İfadelerden de anlaşılacağı gibi, Ali Şâdî Osmanlılar'ın bir gün Bosna'ya döneceğini düşünmekteydi.

SONUÇ

Boşnaklar uzun zamandır topraklarını kendileri savunuyor; dahası, çevre eyâletlerde ortaya çıkan kargaşaların bastırılmasında devlete yardımcı oluyorlardı. Meselâ, Sırp isyânları sırasında Bosna'yı savunmak bir yana, Sırbistan'daki isyânların bastırılmasında son derece yararlı hizmetler ifa etmişlerdi. Ayrıca, 1829'da bazı Bosna kazalarının Sırbistan'a terk edilmesi gündeme geldiğinde, tüm Bosna'da büyük bir infial meydana gelmişti. Bosnalı Müslümanlar topraklarını Sırp'lar'a bırakmaktansa ölmeyi tercih edeceklerini açıklamışlar, sınır tadilatı için gelen Osmanlı memur ve müfettişlerini Bosna'ya sokmamışlardı¹⁸³. Bu yüzden, Bosna'nın sahibi olarak "Sultan'ı" değil "kendilerini" görüyorlardı. Sultan saygı duyulacak bir kimlikti, ancak Bosna'ya fazla müdahale etmemeliydi; fakat, Sultan XIX. yüzyılda çevresindeki "gavûr" idareciler tarafından aldatıldığından, İslâmiyet'in kalesi Bosna sürekli saldırıya mâruz kalıyordu. Buna karşı Boşnaklar, Sultan'ın onurunu korumak için ellerinden geleni yaptıklarına inanmaktaydılar. Hatta, bölgede zaman zaman patlak veren isyânların temelinde de Sultan'ın saygınlığını koruma arzularının yattığını iddia etmekteydiler.

XIX. yüzyılın daha başında, İstanbul'da gerçekleşen reformlar, Bosna'da yüzlerce yıldır devam eden sosyal yapının değişeceğine dair ilk işaretlerdi. İlâveten, Bosna'nın çevresindeki diğer eyâletler özerklik veya bağımsızlık için hareketlenmişlerdi. Yunanlılar bağımsızlıklarını kazanırken, Sırp-

¹⁸² Ali Şâdî, *Bosna Hersek Yâhûd Osmanlıların Alsas Loreni*, Dersaâdet-Kasımpaşa: Süha Matbaası, 1327, s.26-27 (Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesi No:1725); Zafer Gölen, "Bosna Hersek Yahud Osmanlıların Alsas-Loreni", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, Isparta, 1999, s.214.

¹⁸³ Börekçi, *a.g.e.*, s.133-134, 182-184.

lar ve Karadağlılar özerklik kazanmışlardı. Boşnaklar bir insanın hayat süresinde çevrelerinde nelerin değiştiğini görmenin tedirginliğini yaşadılar. Bu tedirginlik, onları hem saldırgan, hem daha korumacı yaptı. Belki normal zamanlarda problem oluşturmayacak birçok konu ve uygulama, XIX. yüzyılda büyük meselelere sebep oldu. Buna karşı merkez, bir taraftan devleti modern çağlara hazırlama endişesiyle hareket ederken, diğer taraftan yaşam mücadelesi veriyordu. Maalesef, devletin elinde istenilen sayıda ve iyi yetişmiş idareciler yoktu. Yetersiz memurlar, kıt kaynaklar, aceleyle alınan kararlar ve İstanbul'daki siyasî çekişmeler taşırayı olumsuz olarak etkilemekteydi. Dahası, hükümet çoğu zaman taşraya kendini anlatamıyordu.

Anlaşılmazlık, taşradaki meseleleri daha da derinleştiriyordu. Bu durumdan en fazla etkilenen eyâletlerin başında da Bosna Hersek gelmekteydi. Boşnaklar, uzun zamandır serhat eyâleti olmanın her türlü zorluğunu yaşamışlardı. Bir de neden yapıldığı anlaşılamayan yenilikler buna eklenince, durum daha karmaşık bir hâl almaktaydı. Boşnaklar merkezin emirlerini daima şüpheyle karşılamakta ve mümkün olduğunca karşı koymaktaydılar. Hâlbuki, bu şekilde hem kendi hâkimiyetlerini hem de devletin hâkimiyetini azalttıklarının farkında değillerdi. Onların tavırları, merkez tarafından yanlış anlaşılmakta ve “*Boşnaklar, akılları fikirleri isyânda*” olan insanlar olarak tanımlanmaktaydı. Bu tanım İstanbul'da Bosna hakkında alınan kararları derinden etkilemekteydi. 1849 İsyânı'nda olduğu gibi, devletin en sert komutanı Ömer Lûtfî Paşa bölgeye gönderilmekte, onun sert müdahalesi takdirle karşılanmakta, hatta isyânla başarılı bir şekilde mücadele edildiği için bu başarının anısına madalya dahî bastırılmaktaydı.

Ne var ki, devletin Boşnaklar'a sert davranarak hatâ yaptığını anlaması uzun sürmedi. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan ziyade, elini kolunu bağlayan bir anlaşma olan Paris Barış Antlaşması'nın imzalanmasının üzerine, devletin içindeki diğer gayrimüslim zümreler gibi Bosna'da yaşayan Hıristiyanlar da daha fazla özgürlük istemeye başladılar. Gayrimüslimler yüzlerce yıldır devam eden yükümlülüklerle daha fazla katlanmayacaklarını ilân ederek, 1857'de büyük bir isyân çıkarmayı başardılar. İsyân, Sırp ve Karadağlılar'ın etkin desteği ile yıllarca sürdü. Devletin etkin mücadelesine rağmen de bir türlü bastırılmadı. Özellikle Karadağ sınırındaki sarp coğrafyada kanlı çatışmalar yaşandı. Osmanlı Ordusu Grahova

hezimeti gibi başarısızlıklar yaşadı. Buna rağmen devlet, Bosna'ya sükûn ve huzuru getirmek için elinden geleni yaptı. Vergi toplama ve çiftlik kanunu gibi ciddi çalışmalar yapıldı. Fakat, bu çalışmaların hiç biri âsileri sakinleştirmeye yetmedi. Çünkü, Osmanlı Devleti ile derdi olan her ülke âsileri kullandı. 1857'de başlayan çatışmalar, ancak 1862'de gerçekleşen Karadağ askerî harekâtı ile sona erdi.

1862'den sonra, Bosna'ya geçici bir sükûnet hâkim oldu. 1875 Hersek isyânına kadar geçen süre hem devlet, hem de Osmanlı idaresinden kurtulmak isteyen Hıristiyanlar tarafından iyi kullanıldı. Devlet Bosna'daki idarî yapıyı kökten değiştirdi. Bosna vilâyete çevrildi, yeni okullar açıldı, yollar yapıldı, hastaneler hizmete sokuldu. 1849 isyânı ile bozulan devlet-Boşnak ilişkisi yeniden düzeldi. Hatta, devlete ve Boşnaklar'a sağlayacağı fayda tartışmalı olsa dahî, bölgedeki tımarlar eski sahiplerine iade edildi. Devlet, bu ve buna benzer çalışmalarla Boşnaklar'ın gönlünü kazanmak için elinden gelen her şeyi yaptı.

Bosna'daki huzur ortamından tek istifade eden devlet değildi. Özellikle, Panslavist cemiyetler neredeyse köy köy örgütlenerek, Bosnalı Hıristiyanlar'a milliyetçilik aşıladılar, halkı silâhlendirdiler. Bosna Hersek'teki her kilise, her gayrimüslim okulu ideolojik eğitim verilen kurumlara dönüştüler. Nihayet 1875'de, basit bir vergi toplama anlaşmazlığı kısa sürede milletlerarası bir meseleye dönüştü. Bu olayda, Osmanlı diplomasisi en kötü sınavlarından birini vererek, daha isyânın başında inisiyatifi elinden kaçırdı. İsyânın askerî yönü başarıyla icra edildiyse de diplomatik beceriksizlik, isyânın uzamasına ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkmasına sebep oldu.

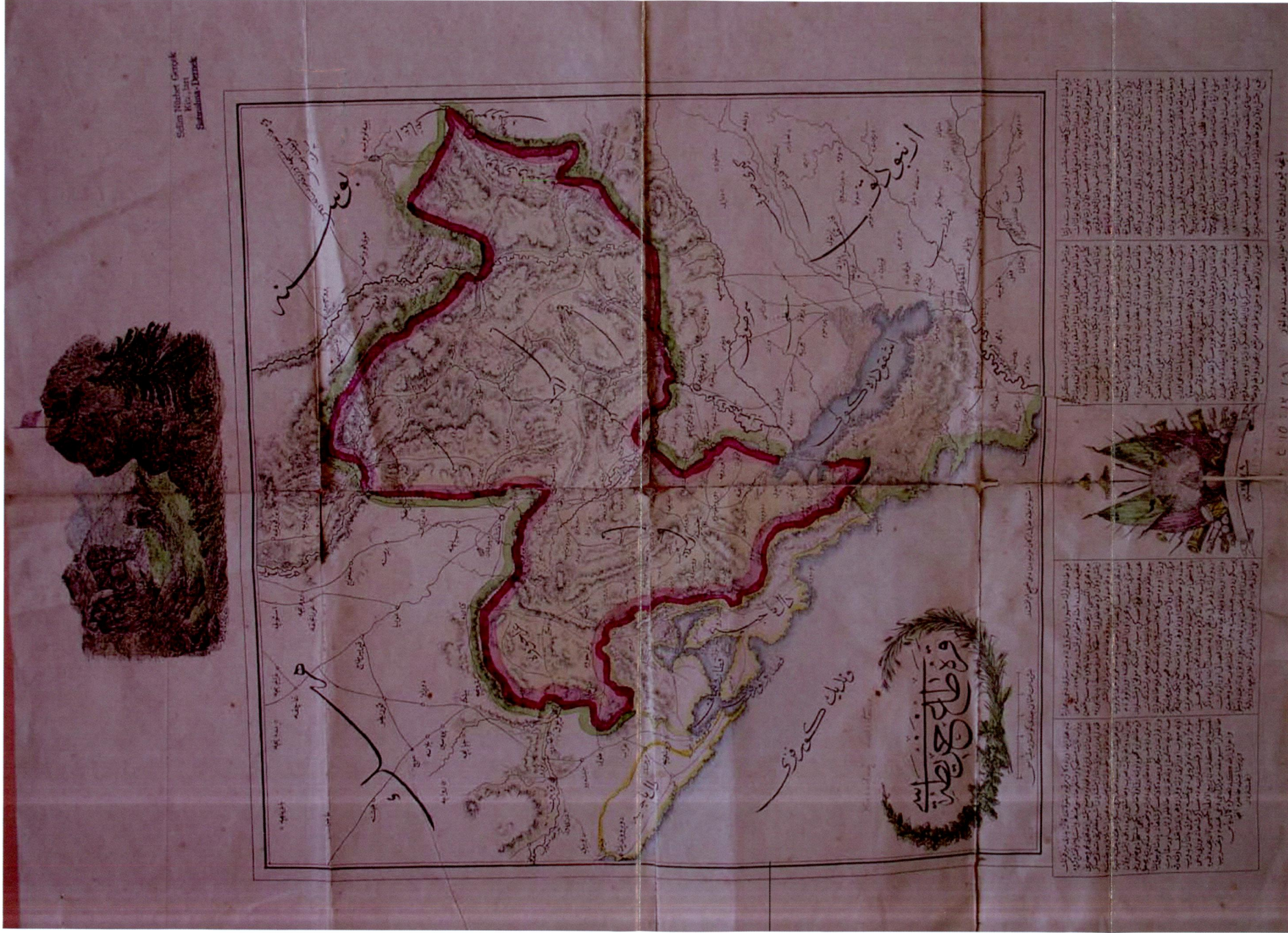
Savaş, herkesin tahmin ettiği gibi Osmanlı yenilgisi ile sonuçlandı. Savaş sonrasında toplanan Berlin Kongresi, Osmanlılarla Ruslar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek yerine, Osmanlı Devleti'nden pay kapma yarışına dönüştü. Dost-düşman, tüm devletler Osmanlı Devleti'nden bir parça kopardılar: Bosna Hersek, Avusturya tarafından işgâl edildi, Bulgaristan özerklik kazandı, Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsızlık elde etti, Mısır ve Kıbrıs'a İngilizler tarafından el konuldu, Kafkasya ve Doğu Anadolu'nun bir kısmı Ruslar'a bırakıldı, o zamana kadar milletlerarası bir belgede adları geçmeyen Ermeniler, sahnenin yeni aktörleri olarak sivrilmeye başladılar.

Böylesi olumsuz gelişmelerin ardından, Osmanlı Hükümeti, birkaç cılız protesto gösterisi dışında bir şey yapamadı. İşgâl Boşnaklar için tam bir kâbustu. Onlar yaklaşık 200 yıldır her ne yaptılarsa, bu felâketten korunmak için yapmışlardı. Fakat, korktukları bir anda şimdi başlarına gelivermişti. İşgâlle birlikte, uzun yıllar dinledikleri göç ve sefalet öykülerindeki kahramanlara dönüştüler. İşgâli izleyen yıllarda 120.000 Boşnak, İstanbul ve devletin diğer bölgelerine göç etti. Ancak, Boşnaklar'ın uğruna binlerce evlatlarını feda ettikleri memleketlerini bırakmaya niyetleri yoktu. Göç edenlerin yarısı geri döndü. Avusturya karşısında silâhla mücadele edemeyecek kadar zayıftılar. Onlar da bunun bilincinde olarak, diplomasi ve hukuk mücadelesini benimsediler. Zaman zaman Osmanlı Devleti'nin de yardımıyla, kendi medenî hukuklarını korumak da dâhil olmak üzere, birçok hak elde ettiler. Kendi siyasî partilerini kurdular. Benliklerini, dinlerini ve kültürlerini muhafaza ederek imparatorlukların mezadı I. Dünya Savaşı'na ulaşmayı başardılar.

Harita 1: 1860'da Bosna Hersek ve Çevresi.

Kaynak: Joseph Grassl-H. Schleifmann, "Neueste Special & Kriegs-Karte der Europäische Turkey in IV Blättern.", *Grosser Hand-Atlas über alle Theile der Erde in 170 Karten*. Herausgegeben von Joseph Meyer, Hildburghausen Verlag des Bibliographischen Instituts, 1860, s.94.

Harita 2: 1862 Karadağ Harekâtı'nı Anlatan Karadağ Haritası. Kaynak: Milli Kütüphane: HRT. 1994 D 1077, Demirbaş No:2148

Harita 3: Avusturya İşgalinden sonra 1325/1907'de Bosna Hersek. Haritada Yenişehir Sancığı yer almamaktadır.

Kaynak: Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüştü, Mülazım M. Eşref; *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları (Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne Mükemmel ve Mufassâl Atlas)*, Hazırlayanlar: Rahmi Tekin-Yaşar Baş, İstanbul: Osmanlı Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2003, s.36.

